

İnönü Döneminde Resmî Tarih Yazımına Yönelik Yeni Yaklaşımlar: Bir Revizyonun Analizi

H. Seçkin ÇELİK

Araş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
E-Mail: haydarseckincelik@hacettepe.edu.tr

Geliş Tarihi: 15.12.2016 Kabul Tarihi: 18.01.2017

ÖZ

ÇELİK, H. Seçkin, **İnönü Döneminde Resmî Tarih Yazımına Yönelik Yeni Yaklaşımlar: Bir Revizyonun Analizi**, CTAD, Yıl 12, Sayı 24 (Güz 2016), s. 80-121.

İnönü dönemi çeşitli açılardan etraflı bir biçimde incelendiyse de bu dönemde resmî tarih yazımı açısından yaşanan değişimler üzerine pek fazla ayrıntılı çalışmaya sahip değiliz. Oysa bu alanda yaşanan değişimler dönemin karakteri hakkında bir hayli aydınlatıcıdır. Milliyetçi heyecanın güçlü olduğu Atatürk döneminde Türkleri sadece savaşmayı bilen bir ulus olarak tasvir eden önyargılı neşriyata karşı Türk Tarih Tezi adı verilen bir “teori” ortaya atılmıştı. Öyle ki Türklerin Batı kamuoyu nezdindeki imajını olumlu yönde değiştirmek, milliyetçi ve Batılılaşmacı hedefler doğrultusunda tarihten yararlanmak ve Anadolu üzerindeki rakip milliyetçi iddiaların üstesinden gelmek amaçlanıyordu. Hayli iddialı olan bu teoriye göre Türkler, Anadolu’nun otokton halkı olan ve tüm büyük uygarlıklara öncülük eden bir ulus olarak tanımlanıyorlardı. Devlet kurmak için medenî olduğunun Batılı güçler nezdinde ispatlanmasının adeta bir zorunluluk olduğu bir çağda, böylesi bir girişim gerekli görülüyordu ve bu tür iddialar, Avrupa’daki milliyetçi hareketlerde de zaman zaman görülüyordu. Ne var ki bu aşamayı büyük ölçüde geçmiş olan Avrupalılar için bu tez fazla ikna edici olmadığı gibi, Türk entelektüelleri arasında da genel bir kabule ulaşamadı. Milliyetçilik açısından ulusal tarihin can alıcı önemi düşünüldüğünde, bu alanda daha ikna edici bir yaklaşımın benimsenmesi fikri İnönü döneminin başından itibaren egemen oldu. Ayrıca birçok

büyük uygarlığa ev sahipliği yapmış Anadolu'nun tarihinin aydınlığa kavuşturulmasındaki çalışmaların da kültürel propaganda açısından daha elverişli olacağı fikrine ulaşıldı. Bu doğrultuda, resmî tarih yazımındaki milliyetçi ve Batılılaşmacı amaçlar korunmakla birlikte, “aşırı” bulunan tezler törpüldü ve sonraki yıllarda belirecek bazı eğilimleri de haber veren yeni bir yaklaşım benimsendi. Bu çalışmalardaki temel hedef, yeni rejimin prensipleriyle çelişmeden tarihsel sürekliliği yeniden inşa etmektir.

Anahtar Kelimeler: İnönü dönemi, tarih yazımı, milliyetçilik, Kemalizm, Türk Tarih Tezi.

ABSTRACT

ÇELİK, H. Seçkin, **New Approaches to the Official History Writing in the Inonu Era: An Analysis of a Revision**, CTAD, Volume 12, Issue 24 (Fall 2016), pp. 80-121.

Although the Inonu Era has been examined comprehensively from various aspects, we do not have many detailed studies on the changes experienced in terms of the official history writing in this era. However, the changes experienced in this field are highly illustrative of the character of this era. A “theory” called the Turkish History Thesis had been put forward during the Atatürk era, when the nationalist enthusiasm was strong, as a reaction to the prejudiced publications describing Turks as a nation who is only good at fighting. Thus, it was aimed to change the Turkish image in the public opinion of the Western societies, utilizing history for nationalist and Westernisation aims and to overcome rival nationalist assertions on Anatolia. According to this highly assertive theory, the Turks were described as the autochthonous people of Anatolia who are pioneers of all great civilisations. In an age when it was almost obligatory for a nation to prove it was civilized before the Western powers to found a State, an effort such an attempt was found necessary; and such kind of claims were seen in the nationalist movements in Europe, as well. Yet, this thesis was not very persuasive for the Europeans, who had passed this phase substantially; besides, it could not be widely acknowledged among the Turkish intellectuals, as well. Considering the vital importance of the national history for nationalism, the thought of adopting a more persuasive approach in this field prevailed from the very beginning of the Inonu Era. Additionally, the thought that it was more favourable to study for illuminating the history of Anatolia, hosted many great civilizations, for a cultural propaganda was also espoused. In this direction, while keeping the nationalist and Westernisation aims for official history writing, those theses which were found “extreme” were smoothed and a new approach, which was also to herald some new tendencies to appear in the forthcoming years, was adopted. The main objective of these studies was to rebuild the historical continuity without contradicting with the principles of the new regime.

Keywords: Inonu Era, history writing, nationalism, Kemalism, Turkish History Thesis..

Giriş¹

Türk tarihinin yeniden yazımı konusuna dair ilgi, daha çok Atatürk dönemindeki gelişmelere odaklanmıştır. Bu dönemde yoğunlaşan çabalardan ötürü bu anlaşılabilir bir tercihse de, İnönü dönemi de üstünden atlanmayacak kadar önemli gelişmelerin ortaya çıktığı bir zaman dilimi olarak, bu alanda yapılacak bir çalışmayı fazlasıyla hak eder. Oysa Türk Tarih Tezi ve Türkiye'deki tarih yazımı üzerine yapılan çok bilinen iki çalışmadan biri 1937 senesine kadar olan gelişmeleri, dolayısıyla Atatürk dönemini incelerken, diğeri Türk Tarih Tezi'nden hızlı bir biçimde Türk-İslam Sentezi eksenindeki tarih yazımına atlamakta, arada gelişmeleri ayrıntılı olarak analiz etmemektedir.² Alanda boşluk doldurucu mahiyetteki bir çalışma Başar Arı'ya aittir; ancak Arı'nın çalışması, İslam tarihiyle ilgili anlatıyla sınırlıdır.³ Shaw ve Shaw ise Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye üzerine yaptıkları “longue durée” mahiyetli çalışmada, 1920-30'ların “aşırı milliyetçi” tezlerinin, bazı politik hedefleri gerçekleştirmeye dönük olup bu hedeflere ulaşılmca terk edildikleri sonucuna varmaktadırlar.⁴ Kısmen doğru olan bu görüşün ancak “kısmen” doğru oluşu, bu tür bir çalışma için normal kabul edilebilir; sebebi ise bu alanda bir analiz yapılmamış olmasıyla daha yakından ilgilidir.

Bu çalışmada, dönemin Milli Eğitim Bakanlıklarınca liseler için uygun görülen tarih ders kitaplarını ve Türk Tarih Kongrelerini temel alarak, İnönü döneminde Türk Tarih Tezi'ne ve Türk tarih yazımına ilişkin yaklaşımın nasıl bir nitelik arz ettiği değerlendirilecektir. Şunu belirtmek gerekmektedir ki, burada *İnönü Döneminde Kemalizm: Değişim ve Süreklilik (1938-1950)* başlıklı doktora tezimdeki bulgularımı esas almaktayım. Bununla birlikte, orada ele almadığım bazı ayrıntılar ile tezimde kullanmadığım bazı kaynaklardan da yararlanarak geliştirdiğim bazı yeni görüşler ilk defa bu çalışmada yer alacaktır. Yöntemsel olarak, öncelikle Atatürk döneminde benimsenen tarih yazımına ilişkin resmî politikayı, ona yönelik itirazlarla birlikte ele alacağım. Bu itirazların önemi, entelektüeller arasında var olan muhalefetin anlaşılmasına ve söz konusu

¹ Bu makale 2016 senesinde *İnönü Döneminde Kemalizm: Değişim ve Süreklilik (1938-1950)* başlığıyla Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne sunulan doktora tezimizden türetilmiştir.

² Bkz. Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de “Resmî Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011; Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine (1931-1993)*, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.

³ Başar Arı, “Religion and Nation-Building in the Turkish Republic: Comparison of High School History Textbooks of 1931-41 and of 1942-50”, *Turkish Studies*, V: 14, No: 2, 2013, p. 372-393. Arı'nın bu makalesi aynı konudaki yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

⁴ Stanford J. Shaw, Shaw, Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey-Volume II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 376.

tezlerinin ortaya çıkan gelişmelerle olan ilişkisini görmeye sağladıkları katkıdan kaynaklanmaktadır. İnönü dönemindeki gelişmeleri ise, rejimin hedefleri ve dönemin siyasî atmosferinin entelektüel hayatla etkileşimini göz önünde tutarak değerlendireceğim. Dolayısıyla, Atatürk döneminde belli politik gayelerle şekillenmiş olduğunu göstereceğim tarih yorumundaki “Kemalizm” etkisini kabul edersek, ideoloji içi faktörler, ideoloji dışı faktörler (siyasî, ekonomik, sosyal) ve rakip ideolojilerin tezlerinin etkileşiminin İnönü dönemindeki tarih yazımına etkisi üzerine bir analiz gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Bu analizde, millî kimlik inşasında stratejik bir önemi olan tarih yazımının daha az radikal ve daha kabul edilebilir olduğu düşünülen tezler üzerine oturtulmaya çalışılmasının önemini de göstermeyi umuyorum.

Atatürk Döneminde Ulusal Tarihin İnşası Çalışmaları ve Türk Tarih Tezi

Türk tarihi alanındaki çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki milliyetçi canlanma ile artış göstermiştir. Türk tarihi ile Osmanlı tarihi arasındaki özdeşlik ortadan kalkmış ve Türklerin Asyalı kökenleri özellikle Batılı araştırmacıların çalışmalarından etkilenen Türk aydınlarının ilgisini giderek daha fazla çekmiştir. Fransız oryantalist Joseph de Guignes'in *Histoire Générale des Huns, des Turcs, des Mongoles, et Autres Tartares Occidentaux* (Hunlar, Türkler, Moğollar ve Diğer Batı Tatarlarının Genel Tarihi) adlı kitabının yanı sıra, bir diğer Fransız oryantalist Léon Cahun'un ve Macar Türkolog Arminius Vambery'nin çalışmaları bu alanda önemli etkiler yaratmıştır.⁵ Osmanlı yazarları arasında da eski Türklerin tarihine dönük bir ilginin doğuşuna tanık olmaktadır. Bu konuda öncü isimlerin başında, hiç şüphesiz Polonyalı bir göçmen olup Müslümanlığa geçen Mustafa Celaleddin Paşa vardır. Mustafa Celaleddin, *Les Turcs Anciens et Modernes* (Eski ve Modern Türkler) adlı kitabında Türklerin çok eski ve uygarlığın gelişiminde önemli bir yer tutan tarihlerine işaret etmekte, kelime benzerliklerinden yararlanarak Türk diliyle Hint-Avrupa dilleri olarak bilinen diller arasındaki ilişkiyi göstermekte ve Türklerin beyaz ırktan insanlar olarak Avrupalılarla olan akrabalığını ileri sürmekteydi. Kitabın tamamında Celaleddin'in vatansever ve Batı uygarlığını benimseyen tutumunu görmek mümkündür. Celaleddin, bu çalışmasının “diplomatik” önemine işaret etmek kaydıyla güttüğü politik gayeyi de açıkça ortaya koymaktaydı:

“Türkiye’de, birkaç istisna dışında, Hristiyan ve Müslüman bütün halkın aynı Arien aileden olduğunu hatırlatmak istedim; öyle görünüyor ki içlerinden çoğu Türk veya hemen hemen Türk asıllıdır; köken benzerliği ve kan bağı, Hükümdarımızın uygarlaştırma çabalarına yardımcı olacaktır. Bu büyük insanî kaynaşmada, dinler arasındaki ayrımın

⁵ David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*, Çev. Şevket Serdar Türet ve diğerleri, Kesit Yayınları, İstanbul, 2009, s. 28-30.

sonsuzca dek yasaklanması, hoşgörü, eşitlik, kardeşlik, çıkarlarımızın benzerliği ve coğrafi konumumuzun beraberliği ve nihayet özgürlüklerimizin önemi, bütün Osmanlıları, Hristiyan ve Müslüman, bolluk içinde, tek vücut ve güçlü olarak birleştirmelidir.”⁶

Celaleddin’in çalışmasında, Türkler hakkında Avrupa’da oldukça güç kazanmış olumsuz görüşlerin ortadan kaldırılmasına da çalışılmaktaydı.⁷ Böylece yazarın amacı, bilimsel bir çalışma ortaya koymaktan ziyade, Batı uygarlığının Türkiye’de benimsenmesi hususundaki önyargıları da, Batı’da Türklerle karşı gelişen önyargıları da kırmaktı. Bu politikayı saptamak iki bakımdan önemlidir; zira onun tespit ettiği problemler daha uzun müddet Türk aydınlarının zihinlerini kurcalamaya devam edecektir⁸ ve getirdiği öneri, ana hatlarıyla Atatürk döneminde takip edilen politikayı haber vermektedir.

Gerçekten de kavimlerle uygarlık arasındaki ilişki, uluslararası siyasal söylemin çok önemli bir bileşeni haline gelmişti. “Medeniyete ehil olan ve olmayan ırklar veya milletler” söylemi ve bu hususta Türklerle ilişkin geliştirilen olumsuz görüşler, Türk aydınlarını epey meşgul etmiş ve bu tehdit, bir yandan da çoğu kez pek derinlikli olmasa da, Türk entelektüellerini tarih araştırmalarına yöneltmişti. Zira imparatorluktan ayrılmak isteyen unsurlar, kendi medenî gelişmelerinin Türklerden ileri olduğu savına “Doğu Sorunu”nun çözüm şeklini etkilemek isteyen bir araç olarak sık sık başvurumaktaydılar. Bu fikrî ve siyasî ortamı anlamadan, örneğin Bursalı Mehmed Tahir Bey’in *Türklerin Ulûm ve Fünûn’a Hizmetleri*⁹ adlı ve İbn-i Sina, Farabî, Birunî gibi bilginlerin Türk olduklarını ileri süren eserini de Ziya Gökalp’in *Türk Medeniyeti Tarihi*¹⁰ adlı kitabını da, Fuat Köprülü’nün Osmanlı İmparatorluğu’nun Hristiyanlıktan Müslümanlığa dönenlerin sayesinde değil; Selçukluların zaten hazırlamış oldukları zeminin üzerinde yükseldiğini öne süren *Les Origines de l’Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu)¹¹ adlı çalışmasını da hakkıyla anlamlandırmak mümkün değildir.

⁶ Mustafa Celâlettin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, Çev. Arda Odabaşı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 67.

⁷ “Burada Türklerin tarihini yazmak iddiasında değiliz; ancak gönlümüzde, eski Türklerin vahşi adetlerini konu yapan, o dönemin abartılı anlatımları üzerine kurulu, genel bir görüşle savaşmak yatıyor.” Bkz. *age.*, s. 71.

⁸ Örneğin Abdullah Cevdet, Avrupalılarla olan din farkından ötürü, orada gelişen uygar değerlerin benimsenmesinde yaşanan güçlük üzerinde durmaktaydı. Bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2007, s. 236.

⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Türklerin Ulûm ve Fünûn’a Hizmetleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996.

¹⁰ Ziya Gökalp, “Türk Medeniyeti Tarihi”, *Kitaplar 1*, Haz. Şevket Beysanoğlu ve diğerleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 319-555.

¹¹ Mehmed Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Yay. Haz. Orhan Köprülü, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.

“Devlet olmak için uygar olma koşulu”¹², 19. ve 20. yüzyıl Batı düşüncesinde önemli bir yer tutmuştur. Zaptçioğlu’nun deyişiyle, Batı’nın güçlü devletlerinin sahip olduğu “tanım erki”¹³, bu hususta oyunun kurallarını belirliyordu. Dolayısıyla Atatürk’ün Türklerin bağımsız bir devlete sahip olma hakkını kanıtlama kaygısını taşıyor oluşu, dönemin uluslararası asimetrik ilişkileri göz önünde tutulduğunda, büyük ölçüde bir zorunluluğun ifadesiydi.¹⁴ Bununla birlikte Atatürk, Batı uygarlığının benimsenmesinin hem bağımsızlık hem de insanî ve millî gelişim açısından gerekli ve doğru olduğunu düşünüyordu. Dolayısıyla Batı uygarlığının benimsenmesinin samimi bir taraftarıydı. Bu bakımdan imparatorluk döneminin ihtiyaçlarını göz önünde tutarak uzlaştırmacı bir yolu benimseyen Gökalp’ten farklı olarak, kültür-medeniyet ayrımını benimsemiyordu. Zira Gökalp, değişmesini istemediği noktaları kültür başlığı altında toplamaktaydı.¹⁵ Atatürk ise, karşı karşıya olduğu sorunun fazlaca Batılılaşmış ve toplumsal güçlerin zincirlerinden kopmuş bir “süper Batılılaşmayı” desteklediği bir toplumla ilişkili olmadığı kanaatindeydi. Aksine olarak o, bu fikirlere oldukça yabancı bir toplumun dönüştürülmesi sorunuyla karşı karşıya olduğunu düşünüyordu. Bu sebeple bir frenden çok engellerin ortadan kaldırıldığı bir yola ihtiyacı vardı.

Tarih alanı, bu açıdan bakıldığında, yapılacak yeniliklerin toplumun unutulmuş tarihinde zaten mevcut bulunan ulusal özelliklerin yeniden hayata geçirilmesi olduğu fikrini yaratma hususunda işlevseldi. Ulusal kimliğin inşasında stratejik bir önemi olan ulusal tarih¹⁶ yazılırken, tek olan uygarlığın o çağdaki en ileri temsilcisi konumundaki Batı uygarlığının değerlerinin, zaten Türklerin geçmişte sahip oldukları değerler olduğu gösterilmeye çalışılıyordu. Bu değerlerin unutulmasında, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki hatalar

¹² Mark Mazower, *Dünyayı Yönetmek: Bir Fikrin Tarihi*, Çev. Mehmet Morali, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 294.

¹³ Dilek Zaptçioğlu, *Yeterince Otantik Değilsiniz Padişahım: Modernlik, Dindarlık ve Özgürlük*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 316.

¹⁴ Kafadar şöyle yazıyor: “(...) bir toplumun, özellikle ‘uygar dünya’ya gösterilecek olan ‘yönetim kabiliyeti’, (...) bir ulusal onur sorunu olmaktan çok daha fazlasıydı. Böylesi iddialar, iki büyük savaş arasında kurulan ‘yeni dünyadüzeninin’ en temel ilkelerinden birini aksettirir: Uygur bir dünyada bir toplum, ancak tarihsel deneyiminde, istikrarlı bir devlet vücuda getirmek ve bu devleti uygur bir şekilde yönetebilmek için gereken niteliklere sahip olduğunu kanıtlayabildiği takdirde, ulus olma hakkına sahiptir.” Bkz. Cemal Kafadar, *İki Cihan Aresinde: Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Çev. Ceren Çakın, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010, s. 61.

¹⁵ Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötügen Neşriyat, 16. Basım, İstanbul, 2010, s. 12-13.

¹⁶ Türkiye’deki vatandaşlık eğitimi alanında yaptığı önemli çalışmada Üstel de tarih derslerinin “milletin duygu ve düşünce birliğini sağlama” hedefine ulaşmadaki stratejik rolüne işaret eder. Bkz. Füsün Üstel, *“Makbul Vatandaş”ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 128.

ön plana çıkarılmıştı. Diğer taraftan, Türklerin uygarlık tarihindeki yeri konusunda çalışmalar yapılmalı ve Türklerin uygar bir ulus olduğu bilimsel olarak da kanıtlanmalıydı. Henüz ve çok büyük çatışmalar ve düşmanlıklarla çökmüş Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihine dayanarak yapılacak bir girişimin Batı kamuoyunda ikna edici ve yeni rejimin Cumhuriyetçi duruşu açısından da işlevsel olmayacağı düşünülmüş olmalıdır. Türkleri sarı ırka mensup¹⁷, göçebe ve dolayısıyla “*yıkıcı-istilacı*” kavimler arasında gösteren tarih kitapları, Türkoloji araştırmalarının çok ileri aşamada olmadığı bir ortamda, Atatürk'ü yeni arayışlara sevk etmişti. Hunlar ve Göktürkler, Türk tarihinin önemli parçaları olarak yerlerini almışlardı; ancak Atatürk, bu “*göçebe ve istilacı kavim*” imajını silmek için Türk tarihine yeni bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiğini düşünüyordu. Atatürk'ün kendi ulusuna yönelik bu horlayıcı bakış açısından ne derece rahatsız olduğunu Afet İnan'dan öğrenebiliyoruz:

“1928 yılında İstanbul'da Fransız Notre Dame de Sion okulunda okuduğum derslerin arasında bir coğrafya kitabında, resimlerle de gösterildikten sonra, Türk ırkının sarı ırka mensup olduğu ve 'secondaire', yani ikinci derecede kabul edildiği yazılı idi. Bu resim ve bilgiye göre etrafıma bakıyor ve bunun gerçeğe uygun olmadığını görüyordum. Atatürk'e kitabı gösterdim. O sırada Prof. E. Pittard'ın 'Irklar ve Tarih' (Les Races et l'Histoire, Paris: 1924) adlı kitabını da almıştım. Oradaki bilgiler de bu coğrafya kitabına uymuyordu. Bir de ikinci konu, Türklerin uygarlık alanında vücuda getirmiş oldukları eserlerin incelenmesi ve tanıtılması idi. Çünkü Avrupa tarihleri, 'barbar' lakabını verdikleri Türkleri sadece bir istilacı kavim olarak kaydediyorlardı. Atatürk, bu iki endişeli sorum karşısında, 'Hayır, böyle olamaz. Bunların üzerinde meşgul olalım' demekle kalmamış, derhal yeni kitaplar getirterek bizzet çalışmaya ve çalıştırmaya başlamıştı.”¹⁸

Avrupa'daki ırksal antropoloji çalışmalarında görülen ırkçı açıklamalarda, beyaz ırk uygarlığın yaratıcısı olarak yüceltilirken, sarı ırktan olanlar ikinci, siyah ırktan olanlarsa üçüncü sınıf insan olarak tanımlanıyorlardı. Atatürk ve onunla aynı görüşü paylaşan kişiler ırkçı olmadıkları gibi ırkın sosyal bir önemi olduğunu da düşünmüyorlardı; ancak madem Avrupalı yazarlar Türkleri bu şekilde tanımlamıştı, bu önyargı da giderilmeli ve Türklerin beyaz ırka mensup olduğu kanıtlanmalıydı.¹⁹

¹⁷ Örneğin Türklerin Asyalı kökenlerine ilişkin Türk aydınlarının ilgisini çektiğini belirttiğimiz Joseph de Guignes'in zikredilen kitabı, Türkleri Moğollarla aynı ırktan yani sarı ırktan gösterdiği için; Türk aydınları da bu görüşü hiç tenkit etmeden kabullendikleri için Günaltay tarafından eleştirilecektir. Bkz. Şemsettin Günaltay, “Açış dersi”, *Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 50, İstanbul, 1937, s. I, XIII.

¹⁸ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yeni Baskıyı Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Basım, İstanbul, 2013, s. 256-257.

¹⁹ Bu konu ayrıca ele alınmayı hak edecek kadar önemlidir; ancak burada kısaca değerlendirmeyi gerekli buluyorum. Toplumun özellikle eğitilmiş kesimleri arasında milliyetçi duyguların gelişmesinde savaşlardaki kayıplar ve yabancı uluslarca gururun kırılması ile horlanmanın etkili olduğuna işaret edilmiştir. Bkz. Isaiah Berlin, *Akıntıya Karşı: Fikirler Tarihi Üzerine Denemeler*, Çev. Emre Erbatır, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 436, 437. Ortaya çıkan bu milliyetçi enerjinin

Bağlantılı bir diğer sorun alanı, birçok Batılı'nın ve bu arada ünlü yazarların, Batı uygarlığının temeli olarak gördükleri Antik Yunan'la, o günkü Yunanlar arasında kurdukları dolaysız ilişkiden ötürü, Yunanlara yönelen romantik duyguların etkisi altında, onları Türklere ya da Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı destekleme politikalarına ilişkin hafızaydı. Yapılmak istenen Yunanların Batı kamuoyunda sahip oldukları konumu Türklerin elde etmesini sağlamaktı. Ayrıca Türklere ilişkin önyargılı tezlerin Türk millî benliğinde açtığı yaraların giderilmesi ve ulusa güven aşılması hedefleniyordu. Bu da Türkleri Batı uygarlığı dâhil tüm büyük uygarlıkların gerçek kurucuları olarak gösteren garip tezlerin ortaya atılması sonucunu doğurdu.

Türkleri Avrupa'dan ve hatta Anadolu'dan kovup Asya'ya sürme fikirlerinin yarattığı travma, Anadolu'nun en eski sakinlerinin Türkler olduğunu ispatlama girişiminin de psikolojik ve siyasal sebebinin oluşturuyordu. Böylece en eski Anadolu medeniyetlerinin kurucuları ile Türkler arasındaki sosyal ilişki gösterilmek kaydıyla Türklerin Anadolu'nun otokton ahalisi olduğu ortaya konulmak isteniyordu.

İşte Türk Tarih Tezi'nin ortaya çıkmasını sağlayan motivasyonlar bunlardı. Belirtilen noktaların ispatlanması, bu büyük tarih projesinin hedefi olduğu için yapılacak okumalar ve okumalardan çıkarılacak sonuçlar, seçmecî bir tarzda ortaya çıkıyordu. Atatürk, Batılı büyük güçlerin kendi emperyalist gayeleri için

milliyetçi önderlerce hangi yöne, hangi araçlarla kanalize edileceği ortaya çıkacak sonuçlar bakımından tayin edicidir. Bu, aşırı biçimlere varıp örneğin Hitler Almanyası'nda görüldüğü gibi ırkçı ve yayılcı bir toplumsal histeriye dönüşebilir. Ancak Atatürk'ün tercihi, ırksal üstünlük iddialarına dayalı olarak içeride farklı kökenlerden insanları dışlama yahut dışarıya yönelik yayılma heveslerini kışkırtma yönünde olmamıştır. Bilhassa 19. yüzyılda Avrupa'da görülen Türk ulusuna ilişkin horlayıcı tutuma karşı ortaya çıkan kızgınlık ve milliyetçi tepkinin doğurduğu enerji, çok büyük ölçüde tarih tezlerine kaydırılmış görünmektedir. Denilebilir ki Türk Tarih Tezi, milliyetçi enerjinin boşaldığı başlıca alandır. Dolayısıyla Türk Tarih Tezi kapsamındaki çalışmaları değerlendirirken, burada ortaya çıkan aşırıya varan iddiaların, ırksal üstünlük iddialarına dayalı saldırganlıkla ilgili olmadığı hatırdta tutulmalıdır. Atatürk döneminde, 1935 senesinde Türk Tarih Kurumu'nun başına getirilen Hasan Cemil Çambel'in yazdıkları, Atatürk'ün ve onunla hemfikir olanların motivasyonlarını bu bakımdan çok açıklıkla ortaya koymaktadır. Çambel "Tarih İnkılabı"yla ilgili yazılarında askerî terimler olan "fetih"ten, "istirdat"tan (geri alma) söz eder. Ancak bunlar kültür alanına ilişkin olarak kullanılır. Nitekim Türkçü-Turancılarla Garpçılar ve Garpçı-Türkçüler arasındaki hedef tartışması da fethedilecek ülkenin "Turan" mı "ırfan" mı olduğu noktasında toplanmaktaydı. Burada milliyetçi enerjinin ırfan noktasına yöneltildiği görülmektedir. Çalışmalara dönük eleştiriler karşısında Çambel'in şu ifadeleri, Kemalist milliyetçi liderlerin amaçları konusunda çok aydınlatıcıdır. "Siyasî dekadans devirleriyle birlikte gelen fikrî alçalma ki, türlü tezahürleri arasında 'inferiority complexe' denilen duyguyu, insanı kendi gözünde aşağılatan o iç hastalığı doğurur. Siyasî alçalmayı durdurarak yeni bir yükselme devri açan ve 'millî regenerensance' kuvvetlerini harekete geçiren cumhuriyetin, fert için de, cemiyet için de, 'megalomani' derecesinde kemirici ve yıkıcı olan bu aşağılık duygusile savaşa girişmesinden daha tabii ne olabilir?" Bkz. Hasan Cemil Çambel, *Makaleler Hâtıralar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 14, 15, 24, 28.

tarihi istihdam ettiklerini gözlemliyor ve bu doğrultuda Türklerin de içinde olduğu çeşitli ulusların tarihsizleştirildikleri bir anlatının devreye sokulduğunu düşünüyordu. Atatürk adeta bir silah haline getirilmiş tarih alanına Türklerin bizzat girerek, bu silahı etkisiz hale getirmeleri gerektiği kanaatindeydi ve bu hususta büyük bir heves ve hırsla işe koyulmuştu. Batılı yazarların kaleme aldıkları tarih kitaplarında, çeşitli önemli uygarlıkların kökeni konusunda belirsizlik ifade edilen durumlarda, özellikle kitabın yazarı bu uygarlığı kuranların Asya'dan geldiklerini düşünüyorsa ya da bu konudaki tezlerden biri buysa, Atatürk bu Asyalı halkın Türk olduklarını varsayma fikrini geliştirmişti. Bazı durumlarda da Atatürk, bu uygarlıkların kurucularının Asyalı olmadıklarını gösterme konusunda Batılı yazarlarda bir önyargı olduğu fikrindeydi. Örneğin Atatürk, Prof. Alexandre Monet'nin *Des Clans Aux Empires* (Klanlardan İmparatorluklara) adlı kitabını okumuş ve Mısır uygarlığının gelişimi konusunda yazarın Asya'dan gelen bir etkiyi varsaymaya olumsuz yaklaşmasına itiraz eden notlar almıştır. Prof. Moret şöyle diyordu:

“Mısır’ın neolitik kültürünün gelişmesini açıklamak için Asya’dan bir istilanın geldiği gibi bir hipoteze başvurmanın hiç gerekli olmadığını burada söylemek bizim için yeterlidir. Erken gelişmelerini demek ki, Mısır’ın ilk yerlilerinin özgün dehalarna ve Nil vadisinin sunduğu olağanüstü koşullara atfetmek uygun olacaktır. Bunun, varlığı en azından uygarlığı kanıtlanması gereken, daha uygar bir yabancı istilasına borçlu olduğunu hiçbir şey ortaya koymamaktadır. Ancak, buna karşılık, Nil Vadisinin ilk sakinlerinin Asya toplulukları ile ilişki ve mübadelelerinin daha önceden çok sık olduğu her şeyi ile ortadadır.: Bu bakımdan, önemli maddi öğelerin Asya ve Arabistan’dan Mısır’a geldiği kabullenilebilir.”²⁰

Atatürk, Asya'dan gelen daha uygar bir kavmin gerekmediği yönündeki satırların yanına (*Avrupa’dan gelmedi! Asiya!, Senin için öyle ama bizim için?*) ifadelerini not düşmüş, hemen altındaki satır için (*Nazarîyat!*) demiş ve Asya ile kurulan ilişkilerin doğrulandığı satırların yanına ise yazarın bu saptamaları kendi fikrinin doğruluğuna bir işaret olarak yorumlandığından olsa gerek (*Güzell!*) diye bir not yazmıştır. Atatürk, Asya ile ilişkilerin olduğu satırların kenarına ayrıca *“Türk”* yazmış, bu Asyalıların Türkler olduğu kanaatini not etmiştir. Bu çok açıklayıcı notlama sistemi, Atatürk’ün okuma tarzının anlaşılmasında büyük katkı sunmaktadır.

Büyük uygarlıkların oluşumuyla ilgili henüz çözüme kavuşturulmamış problemleri Asya etkisiyle ve Asya etkisini de Türklerle ilişkilendirme yönünde şekillenen varsayım, Atatürk’ün Batı merkezli anlatının çatlaklarından Türkleri hem de en prestijli bir konumla tarihe dâhil etme stratejisinin temelini oluşturuyordu. Avrupa’daki ana akım tarih yazımını belirleyici mahiyette olmasa da, çeşitli Avrupalı Türkologlarca yazılmış tarihler de, bu varsayımdan elde edilebilecek muhtemel sonuçlar konusundaki milliyetçi heyecanı besleyici

²⁰ Bkz. *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar “Özel İşaretleri, Uyarıları ve Düşüştüğü Notlar ile”- Yabancı Dillerdeki Kitaplar*, Der. Gürbüz D. Tüfekçi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 18-19.

mahiyetteydi. Örneğin Avrupa'ya medeniyeti getiren ırkın Turan ırkı olduğu teorisi, daha önce bahsettiğimiz Fransız oryantalist Léon Cahun tarafından kabul görüyordu.²¹

Atatürk, bu noktalardan hareketle başarılı sonuçlara ulaşılabileceğini düşünüyordu. Bu sebeple tarih çalışmalarına hız verilmesini istedi ve sonradan Türk Tarih Kurumu adını alacak Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (TTTC), 1931'de, bu düşünce doğrultusunda kuruldu.

TTTC'nin ilk yıllarındaki faaliyetleri ağırlıklı olarak Türk Tarih Tezi'ni destekleyecek yayınlar yapmak ve bu ekseninde kongreler düzenlemek biçiminde ortaya çıktı. Öyle ki, kurumun ilk işi Türk Ocaklarının son kongresinde kurulan Türk Tarih Heyetince hazırlanan ve Türk Tarih Tezi'nin taslağı mahiyetindeki *Türk Tarihinin Ana Hatları (1931)*²² adlı kitaptaki görüşlerin ayrıntılandırıldığı liseler için dört ciltlik tarih kitaplarının hazırlanmasıydı.²³

Birinci Türk Tarih Kongresi ise 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında Ankara Halkevi'nde Mustafa Kemal'in katılımıyla gerçekleşmiştir. Kongredeki konuşmacılar Türk Tarih Tezi henüz ortaya atılmış olmasına karşın tezin doğruluğu konusunda şüpheye yer bırakmayan ifadeler kullanıyorlardı. Konuşmacılardan Muallim İbrahim Şerif Bey, Türk Tarih Tezi'nin Mustafa Kemal'in dehasından çıktığını söyleyerek, hem tezin resmî önemine işaret ediyor hem de Atatürk'ün tezin şekillenmesindeki büyük rolünü vurguluyordu. Şerif Bey'e göre Avrupalı ve Amerikalı bilginlerin bulguları da Türklerin çok eski ve öncü bir kavim olduğu tezini doğrular mahiyetteydi. Tez'in tüm uygarlıkların kökenine Türkleri yerleştiren iddiaları herhalde en başından beri eleştiriyle karşılanmış olduğundan olsa gerek, Şerif Bey, tüm dünyanın Türk olduğu gibi bir mugalataya kendini kaptıran insanların varlığına karşın, Türk Tarih Tezi'nin böyle bir iddiası bulunmadığını belirtmiştir.

Bir diğer konuşmacı olan ve Atatürk'ün bu hususta büyük güvenine sahip olan Afet İnan'sa, Türk Tarih Tezi'nin temel iddialarını özetleyen ve savunan bir konuşma yapmıştır. Buna göre Türkler Orta Asya'nın otokton halkıydılar ve uygarlık dünyaya buradan, Türkler tarafından yayılmıştı. Türklerin -yukarıda işaret ettiğimiz gibi ikinci sınıf görülen- sarı ırktan değil, brakisefal kafa yapısına sahip beyaz ırktan oldukları da İnan'ın iddiaları arasındaydı. Tıpkı açış konuşmasını yapan Maarif Vekili Esat [Sagay] gibi Türk Tarih Tezi'ni tamamlayıcı mahiyette olan ve Türkçe'nin tüm dünya dillerinin kendisinden türediği kök dil olduğunu -Güneş-Dil Teorisiyle birlikte daha kuvvetli bir

²¹ Kushner, *age.*, s. 30.

²² Eserin daha sonra yapılan bir baskısı için bkz. *Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Yönetimin Resmî Tarih Tezi*, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

²³ Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu: Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 2-4.

biçimde- öne süren tezin doğruluğunu da vurgulayan İnan, Türklerin, Orta Asya'nın yanı sıra, "mukaddes Anadolu yurdunun" da otokton halkı olduğunu belirtmiştir.

Kongre'deki başlıca tartışma, Orta Asya'da, tarihi devirlerde, oradaki Türk uygarlığını yıkıma uğratan ve Türklerin göçlerine sebep olan bir kuraklık olup olmadığına ilişkin olarak gerçekleşmiştir. Bu "kuraklık tezi", Türk Tarih Tezi'nin bel kemiğidir ve bu tezin çöküşü, adeta bir kulenin çöküşü gibi tüm tezin çökmesine sebep olacaktır. Bu nedenle tartışma önemli olduğu gibi konu da çok naziktir. Tartışmada başlıca aktörler, tarihi devirlerde böyle bir kuraklık olmadığını savunan Zeki Velidi Togan'la ona karşı büyük bir hissimla söz konusu tezi savunan Reşit Galip ve Togan'la aralarında daha önceden de problemler olan²⁴ Sadri Maksudi Arsal'dır. Togan ayrıca liseler için hazırlanmış dört ciltlik

²⁴ Togan ile Arsal arasındaki fikir ayrılıklarına dair Togan'ın anıları için bkz. Zeki Velidi Togan, *Hâtıralar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 122-131. 1917 Şubat İhtilali'nden sonra Rusya'daki Türk-Müslüman önderler arasındaki fikir ayrılıkları konusunda bkz. Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 216-225. Bu tartışma daha sonra tekrar alevlenmiştir. Zeki Velidi Togan, kendisiyle ilgili yazılan iki sert eleştiriden dolayı *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey* adlı bir kitap kaleme almıştır. Togan'a yönelik eleştiriler içeren yazılardan biri, 13 Ocak 1934 tarihli *Hakimiyet-i Millîye* gazetesinde yayımlanmış olup Ahmet Muhip adlı bir yazara aittir ve yazıda liseler için hazırlanan dört ciltlik tarih kitapları hakkında *Orhun* dergisinde çıkan, "devlet prensipleri ile milliyet ve tarih davasına zıt" makalelerden bahsolunarak dergiyi çıkaran Nihal (Atsız) Bey'in Zeki Velidi'nin fikirlerine "ajanlık" ettiği ileri sürülmektedir. İkinci yazı ise yine aynı gazetenin 21 Ocak 1934 tarihli sayısında Edirne Milletvekili Şeref (Aykut) Bey tarafından kaleme alınmış olup yazıda Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Zeki Velidi Bey'in "kötü ahlakının" ortaya çıktığından bahsedilmektedir. Togan, bu sert eleştirilere cevap verdiği kitabında, Türk tarih davasına bir karşıtlık gütmeyeceğini, fikirlerini belirtmek için aracıya ihtiyaç duymadığını, eski düşmanlarının kendisi hakkında yaydıkları olumsuz kanaatlerden ötürü kongrede yeterince konuşup derdini anlatma imkânı bile bulamadığını söylemekteydi. Kitabın yarısından fazlası Sadri Maksudi ve Ayaz İshaki Beylerin, Kazan Tatarlarını üstün gören ve -kendisine yöneltilen Rusya Türklerinin davasına ihanet suçlamasına karşılık- vaktiyle Rus merkezîyetçiliğiyle uzlaşan "olumsuz" tutumlarına ayrılmıştır. Bunun yanı sıra Togan, Sadri Maksudi Bey'in "sahte kaynak gösterme" ve Ahmet Muhip Bey'in "metin tahrif etme" şeklinde kendisine yönelttiği suçlamalara da cevap vermekte, asıl metin tahrifatını Sadri Maksudi Bey'in yaptığını kaynak göstererek tartışmaktadır. Kitabın dikkate değer bir diğer kısmı, *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabında sayılan ve kumlar altında kaldıkları için kaybolmuş Türk medeniyetinin ortaya çıktığı kentler arasında kabul edilen on yedi şehirle ilgilidir. Togan bu şehirlerle ilgili verilen bilgilerin hepten yanlış olduğunu ve Tez'i doğrulamak için mevcut bilgilerin Sadri Maksudi tarafından kasten çarpıtıldığını ileri sürmektedir. Eserine bu konuda daha önce Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'ne sunduğu raporu da eklemiştir. Togan-Arsal tartışması ayrı bir yazı konusu olacak kadar uzundur; ancak Togan'ın eserinin yazımızla ilgili kısa bir kritiğini yaparsak, öncelikle Togan'ın bu kitabında, Birinci Kongre öncesi yeterince incelemediği ortaya konulan Aurel Stein'in eserlerinden hiç bahsetmediği görülmektedir. İkinci olarak karşı çıktığı kuraklık teziyle ilgili görüşlerini "önemsiz bir itiraz" olarak göstermekte, böylece hakkındaki anti-propagandanın önüne geçmek istemektedir; ne var ki belirttiğimiz üzere kuraklık tezi, Türk Tarih Tezi için can alıcı önemdeydi. Bkz. Ahmet Zeki Velidi, *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul, 1934. Türk Tarihinin Ana Hatları kitabındaki ilgili kısım için bkz. *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 330.

tarih kitaplarını da eleştirmiştir. Ne var ki Togan, tezlerini savunurken kongreye yeterince hazırlıklı gelmediği ortaya çıkmış ve rakipleri de bu açığı fazlasıyla kullanmışlardır. Sonuçta Togan'ın tezlerine karşı bu önde gelen iki isim dışında da sert eleştiriler yöneltilmiş, Reşit Galip tarafından Togan'ın hocalığı²⁵ ve milliyetçiliği ağır biçimde sorgulanmıştır. Zaten bu tartışmayla birlikte Togan üniversiteden de ayrılmak durumunda kalmış, bir başka ifadeyle tasfiye olmuştur. Kongre Başkanı ise tartışmanın sonunda, “*kuraklık tezi*”nin reddedilemez bir hakikat olduğunu belirterek son noktayı koymuştur.²⁶ Bu kongrenin önemi, daha sonra ırkçı-Turancı olarak adlandırılacak çevrenin Türk Tarih Tezi çevresindeki eleştirilerini Nihal Atsız'ın kaleminden sertleştirmesidir. Ancak sonuçta Atsız da üniversiteden uzaklaşmak durumunda kalacaktır.²⁷

İkinci Türk Tarih Kongresi yaklaşık 5 yıl sonra, bu kez İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda ve “*Hami Reis*” Atatürk'ün katılımıyla toplanmıştır. İkinci Kongre'nin uluslararası propaganda amacı daha belirgindir. Nitekim birçok Avrupa ülkesinden delegeler Kongre'ye katılmışlardır. Kongre'ye katılan isimler arasında Hititlerin Türk olduğu teziyle maruf Eugène Pittard göze çarpmaktadır ve Pittard Türk Tarih Tezi'ni destekleyici bir konuşma da yapmıştır. Kongre'deki Türk konuşmacılar, insanlık tarihinin birliğine, aradaki önyargıların yıkılmasına vurgu yapmışlar ve geliştirilen tezleri de Türk tarihçilerin bu amaca yönelik katkıları şeklinde takdim etmişlerdir. Hiç kuşkusuz insanlık tarihinin ortaklığını sağlayan unsur olarak “*beşer kültürünün anası*” olan Türklere gönderme yapmayı unutmamışlardır. Türkler bu haliyle insanlık tarihinde adeta bir Adem ile Havva rolü ifa ediyorlardı.²⁸ Yabancı araştırmacılar ise nazik bir şekilde tezlerdeki zayıf noktalara işaret ediyorlardı. Örneğin Avusturyalı Dr. Brandenstin, Etrüsklerin kökenini Orta Asya'da aramanın doğruluğuna katılmakla birlikte, isimlerdeki bazı haricî benzerliklerden yola çıkılarak Etrüskleri Türklerin bir şubesi olarak göstermenin yerinde olmayacağı kanaatindeydi. Bir başka Avusturyalı katılımcı

²⁵ Aynı zamanda bir siyasetçi olan Togan'la ilgili Atatürk'ün çok olumsuz kanaatlere sahip olduğu anlaşılıyor. Nitekim Atatürk'ün not defterlerinden Togan'la ilgili görüşlerine erişmek mümkündür. Atatürk'ün Togan'ın hocalığını da beğenmediğini gösteren son derece sert ifadelerle dolu bu notların 1931'de yani Birinci Kongre'den önce yazıldıkları göz önünde tutulduğunda, Reşit Galip'in Togan'la ilgili sözlerinin Atatürk'ün çevresinde daha önceden konuşulmuş bazı hususların bir yansıması olduğu düşünülebilir. Atatürk'ün görüşleri için bkz. *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 219.

²⁶ Tartışmalar için bkz. *Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2010.

²⁷ Ferit Salim Sanlı, *Türkçülük Akımında Din Olgusu Üzerine Aykırı Bir Yaklaşım: Hüseyin Nihal Atsız ve Fikirleri*, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 14-15.

²⁸ Haydar Seçkin Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm: Değişim ve Süreklilik (1938-1950)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2016, s. 170.

olan Prof. Dr. Koppers ise, Sümer diliyle Türkçe arasında kurulan rabıtaya kuşkuyula yaklaşıyor, bu bağın daha ziyade Elamca ile kurulabileceğini belirtiyordu.

Kongre’de ifadesini bulan bir diğer gelişme, Haziran 1937’de, İbn-i Sina’nın 900. doğum yıl dönümü sebebiyle Türk Tarih Kurumu’nun bir tören tertip ettiğinin ve 1000 sayfadan oluşan bir makaleler ve etüdler mecmuası yayımladığının belirtilmesidir. Bu bağlamda, felsefeci von Aster’in Farabi ve İbn-i Sina’yı birer Türk filozofu olarak değerlendiren tebliği daha da anlam kazanmaktadır.

Sonuç olarak bu kongrede de Türk Tarih Tezi’nin bir hakikati yansıttığı onaylanmıştır.²⁹ Ancak yabancı katılımcıların mesafeli, kuşkucu ve eleştirel yaklaşımları, yapılmak istenen “*kültürel diplomasi*”nin tam olarak istenen sonuca ulaşmadığını düşündürmektedir.

Atatürk, her iki kongreye de katılmış ve TTK’nin “*Hami Reisi*” olmuştu. Onun düşüncesine göre TTK, Türk tarihiyle ilgili hakikatleri ortaya çıkaracak uluslararası saygınlığa sahip bir akademi olmalıydı.³⁰ Ancak tezlerin kendileri oldukça abartılı oldukları gibi kanıtlanma biçimleri de oldukça acemiceydi. Atatürk, Batılı bilginlerce çözülmemiş konuların üzerine giderek Türk tarihinin aydınlığa kavuşturulmasını bir metot olarak benimsemişti ve bilinmeyen konulara ilişkin bu yöneliş, yeni bir şeyler ortaya çıkarmak isteyen bir araştırmacı için doğru bir metodik yaklaşımdır. Ne var ki, varılmak istenen sonuçlar baştan belirlenmişti; bu sebeple araştırmacılar derinlemesine incelemelerden ziyade acele biçimde Atatürk’ün hoşuna gideceğini düşündükleri zorlama tezler üretmekle meşguldüler. Bu ortam, zaten Atatürk’ün bazı milliyetçi ya da milliyetçi-muhafazakâr gruplarca fazla kapsayıcı bulunan³¹ Türk tarihi yaklaşımına söz konusu grupların içinde yer alan daha yetkin tarihçilerce daha da alaycı ve mesafeli bakılmasına yol açtı. Tezlere oldukça mesafeli yaklaşan isimler olaraksa Togan’ın yanı sıra Fuad Köprülü’yü de sayabiliriz. Bundan da öte, bu tezlere daha olumlu yaklaşan kişiler tarafından da ortaya çıkan sorunlar nazik bir biçimde Atatürk’e bildiriliyordu. *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı kitapla ilgili olarak Arsal, Atatürk’e yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

²⁹ Kongre’deki tebliğerler ve tartışmalar için bkz. *İkinci Türk Tarih Kongresi: Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğerler*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2010.

³⁰ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 406.

³¹ Türk Tarih Tezi, tüm büyük uygarlıklara ve Anadolu’daki uygarlıklara sahip çıktığı gibi, Konfüçyüs’ten Cengiz Han’a, Lenin’e kadar birçok ünlü tarihsel şahsiyetin Türklüğüne dair önermeleriyle hayli kapsayıcı ve bir bakıma muğlak bir ulusal tarih anlayışı getirmişti. Bu iliğinç yaklaşım özellikle sağ kanat milliyetçiler için fazla kozmopolit ve dolayısıyla kabul göremeyecek bir millî kimlik anlayışının yansıması olarak yorumlanacaktır. Ne var ki, Türk Tarih Tezi’nin getirdiği yaklaşım, Toprak’ın saptadığı gibi, tarih araştırmalarında bir ufuk genişlemesi de ortaya çıkaracaktır. Bkz. Zafer Toprak, “Darwinizm’den Ateizm’e Türkiye’de Tarih Eğitiminin Evrimi?”, *Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 371.

“Cihan taribinde müstesna bir mevkiiniz vardır, Paşam! Siz’in her yaptığınız bütün Cihanda nazarı celbedecektir. Beşeriyet bu tarih kitabının sizin eseriniz olduğunu, sizin gösterdiğiniz esaslara istinaden yazılmış olduğunu bilecektir ve batta diyebiliriz, şimdiden biliyorlar.”

Dolayısıyla Arsal, bu eserdeki kusurların Atatürk’e mal edileceğini belirtmiş oluyor ve Gazi’nin bu eserdeki yanlışların düzeltilmesi yoluyla böyle bir sakıncadan kaçınmasını öneriyordu. Arsal’ın işaret ettiği hususlar arasında iki uyarı dikkat çekmektedir:

1- “Esas tezimizi Avrupa âlimlerince dabi kabul olunmuş esaslara istinad ettirmeliyiz”, 2- “Lisanî delilleri, mümkün olduğu kadar azaltmak lâzımdır. Bizim bugünkü lebçeye istinaden iştikak etme usulünü Avrupalılar kabul etmeyeceklerdir.”³²

Gerçekten de Arsal’ın dikkat çektiği bu hususlar, Avrupa’daki bilim çevrelerince tezlerin pek kabul görmeyişinde etkili olmuş görünmektedir. Atatürk de vücuda getirilen tarih kitaplarının niteliğinden rahatsızdır³³; ne var ki bu rahatsızlık kabul edilmiş tezleri ispatlama konusundaki yetersizliklerle ilgili olup ana tezlerin savunulmasına dair değildir ve Atatürk’ün Türk Tarih Tezi’nden vazgeçtiğine dair hiçbir açık kanıt yoktur.

Güncel tartışmalara bakıldığında, Türk Tarih Tezi’nin bilim-dışılığına sıkça gönderme yapılmakta olduğu görülür. Bununla birlikte milliyetçiliğin başlangıç dönemlerinde Avrupa’da da bu tür eğilimlerin görüldüğü³⁴ ve Avrupa’daki Türk, Osmanlı ve Müslüman imajlarını şekillendiren yapıtların Turquerie³⁵ akımında olduğu gibi fantastik boyutlar ya da özellikle 19. yüzyılda Batılı yazarlarca kaleme alınmış çeşitli kitaplarda olduğu gibi ırkçı ve özcü yönler içeren durumları göz önünde tutulduğunda, bu “bilimsellik” vurgusunun Türk Tarih Tezi için “daba geçerli” olduğunu söylemek için her zaman fazla nedenimiz yoktur. Atatürk’e yapılan uyarılar ya da yönelen muhalefet konusunda da abartılı

³² Mektup için bkz. Adile Ayda, *Sadri Maksudi Arsal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 171-173.

³³ Bkz. Çoker, *age.*, s. 6-7, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Türk Tarihi Yazılırken Atatürk’ün Alaka ve Görüşlerine Dair Hatıralar”, *Millî Tarihin İnşası-Makaleler*, Haz. Ahmet Şimşek ve Ali Satan, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 182-187.

³⁴ Avrupa’da milliyetçiliğin başlangıcı diyebileceğimiz dönemlerde (ya da ön-milliyetçiliğin olduğu dönemlerde) çeşitli uluslardan yazarların dilleriyle ve onun en mükemmel ya da zengin dil oluşuyla gurur duymaya başladıklarını görmekteyiz. Nuh Tufanı’ndan sonra Avrupa’ya göç ettiğine inanılan Nuh’un oğullarından Yafes’in dilinin yani kök dilin ne olduğu da tartışma konularından biriydi. Şaşırtıcı olmayan biçimde Jean Pichard bu tartışmada Fransızca’yı desteklerken Antwerp’li Johannes Goropius Flamanca’yı Uppsala’lı Olof Rudbeck ise İsveççe’yi desteklemişti. Bkz. Peter Burke, *Yeniçağ Avrupası’nda Diller ve Topluluklar*, Çev. Çağla Çakın, İslık Yayınları, İstanbul, 2016, s. 42, 46-47. Özellikle gelişmiş Avrupa ülkelerinin vatandaşları için durumu hayret verici kılan, onların bir ölçüde geride bıraktıkları bir aşamayla karşı karşıya olmalarıydı muhtemelen.

³⁵ Bkz. Haydn Williams, *18. Yüzyılda Avrupa’da Türk Modası: Turquerie*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

yorumlardan kaçınmak gerekiyor. Vatansever-milliyetçi motivasyonlarla Osmanlı döneminde yazılmış ve Türk Tarih Tezi'ni adeta haber veren yapıtlardan bahsetmiştik. Bunun dışında çeşitli Türk milliyetçisi yazar, asker ve politikacılarda da bazı ünlü tarihsel şahsiyetlerin Türklüğüne dair iddiaların varlığını görmek mümkündür. Örneğin Çerkeslerin Hititlerden geldiğini savunan Çerkes kökenli bir Osmanlı paşası olan Yusuf İzzet Paşa'ya karşı daha sonra Havuz-Yavuz davasıyla anılacak Kurtuluş Savaşı'na katılmış subaylardan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Bahriye Nazırlarından İhsan Eryavuz, Çerkeslerin bir Turan kavmi olduğunu savunmuştur. Eryavuz'un da başvurduğu yol bir ölçüde "hayalgücü"nün de yardımıyla³⁶ kelime benzerliklerinden yaptığı bir çıkarımdır.³⁷ Türkçü-Turancı akımın önemli metinlerinden biri olan *Aydemir* romanında, Budizm'e sempatiyle yaklaştığı anlaşılan Müfide Ferit Tek ise Buda'nın Türk olduğunu yazmıştır.³⁸ Dolayısıyla ortaya çıkan netice, Türk milliyetçiliğinin başlangıç evresiyle ve bu milliyetçiliğin Avrupa-merkezli ve yayımlacığa araç edilen tezlerle mücadelesinde ürettiği cevaplarla ilişkilendirilerek ve birkaç kuşak üzerinden okunmalıdır.

Bu metodik önermeden sonra, yine de şunu saptamalıyız: Türk Tarih Tezi, çeşitli açılardan sorunlar taşıyordu. Uluslararası kamuoyunda beklendiği ölçüde kabul görmediği ve rağbet bulmadığı gibi³⁹, Türk kamuoyunda da Tez'e güçlü

³⁶ İlker Aytürk, "Türk Dil Milliyetçiliğinde Batı Meselesi", *Doğu Batı*, S: 38, 2006, s. 101.

³⁷ Bkz. Kamil Maman, *Kara Defter: Atatürk'ün Silah Arkadaşı İhsan Eryavuz Anlatıyor*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 36-37.

³⁸ Müfide Ferit Tek, *Aydemir*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s. 18

³⁹ Bu noktada söz konusu dönemde Büyük Britanya'nın Türkiye Maslahatgüzarı James Morgan'ın 12 Eylül 1936'da merkeze (Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e) yazdığı raporlar fikir vericidir. Belirttiğimiz üzere uluslararası kamuoyuna yönelik niteliği daha ağırlıklı olan kongre ikinci kongredir. Morgan'ın raporlarına bakıldığında gerek Türk Tarih Tezi'nin mütememmin cüzü kabul edilebilecek Güneş-Dil Teorisi gerekse Türk Tarih Tezi hakkında ilgi çekici görüşler olduğu görülmektedir. Morgan, dil alanındaki çalışmalar için London School of Oriental Studies'in direktörü olan Sir Denison Ross'u da içeren önde gelen Doğubilimcilerin davet edildiğini belirtmekte ve dil alanındaki çalışmaların yapılan reformların rasyonalizasyonu amacını güttüğüne işaret etmektedir. Güneş Dil Teorisinden "sözde teori" diye bahseden Morgan, kişisel olarak alanın en iyi uzmanından edindiği bilgiye göre [ki ifadesinden bu kişinin bir Türk uzman olduğu intibai uyanmaktadır ve bu da içeride var olan muhalefet hakkında dikkate değer bir bilgi olarak görülebilir], bu teori bilimsel temelden yoksundur, ne var ki Atatürk bu projeyi kişisel olarak desteklemektedir. Morgan, yukarıda yaptığımız bir saptamayı teyit eder şekilde, kongreye iştirak eden yabancı katılımcıların diplomatça/nezaketli bir sessizliği tercih ettiklerini yazmaktadır. 15 Ekim 1937'de, bu kez İkinci Türk Tarih Kongresi hakkında yazdığı raporda Morgan, Atatürk'ün içeride milliyetçi duyguları kamçulamak, dışarıda da Türkiye'nin muazzam geçmişinin reklamını yapmak için Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi'nden etkilenmiştir ne var ki teknik açıdan bu tezlerin çürüklüğünün farkına vardığı için, Anadolu'nun tarihinin tamamen bilimsel bir zeminde ele alınıp sunulmasının, "kültürel ihracat" için daha elverişli bir "ürün" olduğunun farkına varmıştır. Bkz. *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers From The Foreign Office Confidential Print*, Part II [From the First to Second World War], Series B [Turkey, Iran and the Middle East 1918-1939, Volume 34: Turkey (January 1936-December 1937), Ed. Bülent Gökay,

eleştiriler yönelmekteydi ve Kemalistler dahi yapılan açıklamalardan tam tatmin olmuş değillerdi. Oysa ulusal tarihin yazımı, ulusal kimlik açısından çok kritik bir önemdeydi. Bu yüzden milliyetçi yönelimden sapmadan tezlerin gözden geçirilmesi, İnönü cumhurbaşkanı olduğunda hızlı bir biçimde gündeme gelecekti.

İnönü Döneminde Türk Tarihine Yönelik Yeni Yaklaşımlar

İnönü dönemine bakıldığında, İnönü'nün tarih alanından çok dil alanıyla ilgilendiğini görüyoruz. Ne var ki İnönü'nün takip ettiği politika, temelde, dil ve tarih tezlerindeki milliyetçi ve uygarlıkçı amaçlardan vazgeçmeden, tezlerde aşırı bulunan tarafları törpülemek şeklinde ortaya çıktı. Bunun başlıca sebebi, bu çok iddialı girişimin, Türk tarihinde ve tarih yazıcılığında yeni ufuklar açmasına karşın, iç ve dış kamuoyunda inandırıcı bir niteliğe sahip olmayışıydı. İkinci olarak tarih alanı, ulus-inşasında, toplumsal örgütlenmenin kendisinden hareketle yapıldığı milliyet ilkesinin yerleşmesinde ve güç kazanmasında çok önemliydi. Bu alanda bir toplumsal tatminsizlik ortaya çıkması, Kemalist milliyetçiliğin farklı ve muhtemelen sağ kanat milliyetçi akımlar karşısında konumunu kaybetmesine sebep olacak ve bir olasılıkla da ulus inşasında istenen başarıya ulaşılmasını zorlaştıracaktı. Hititler ve Sümerlerden Türklerin ataları olarak bahseden tarih anlatısı, Türklerin ilk medeniyetlerin kurucuları ve Anadolu'nun kadim bir sakini oldukları iddialarıyla rakip milliyetçiliklerin karşısına çıkmasını sağlıyordu; ne var ki popüler muhayyilede Hititlerin ya da Sümerlerin fazla yeri olmadığı gibi, bu anlatı, milliyetçi Türk bilim insanlarının bir kısmınca da yadırgandı. Bu ortamda Osmanlı ve Selçuklu dönemlerine daha fazla eğilimesi talebi yükselmekteydi. İnönü döneminin II. Dünya Savaşı'na denk gelmesi de bu bakımdan önemlidir; zira milliyetçi bilincin ayakta tutulması, tehlikelerle dolu bir coğrafyada kritik öneme sahipti. Bunu yaparken başvurulacak figürlerin seçiminde, kuşkusuz popüler coşkuyu harekete geçirmede daha etkili olacak kişiler ön plana alındı. Bu bakımdan Cebesoy'un anılarında geçen bir itiraz, ancak kısmen geçerlidir. Cebesoy'a göre Atatürk, daima Macarlardan ve Finlerden örnek verir, onların da Türk kökenli oldukları halde Asya'daki ananelerini bıraktıkları için ileri milletlerden farkları kalmadığını öne sürerdi. Atatürk, aynıısının Türkiye'de de yapılmaması durumunda Türk ulusuna yaşama hakkı tanınmayacağını düşünüyordu. Cebesoy, Atatürk'ün eyleminin Türklerin güçlü geleneklerini ve yaptıkları güzel şeyleri inkâr amacı

ProQuest, Bethesda, 2012, s. 84, 238-239. Belirttiğimiz üzere, Atatürk'ün bu teorilerden vazgeçilmesi yönünde bir direktifi olduğunu teyit edecek bir bilgiye sahip değiliz. Ne var ki, yabancı katılımcıların Morgan'ın işaret ettiği diplomatça sessizlikleri, geçiştirici konuşmaları fark edilmeyecek gibi de değildir. Dolayısıyla Atatürk'ün bu noktayı gördüğünü Morgan'ın gözlemini onaylayıcı mahiyette, güvenle söyleyebiliriz. Bu gözlemin önemi, İnönü dönemini değerlendirirken daha da açık hale gelecek.

taşımadığını; ancak onun, Batılı anlamda modern bir ulus inşası sırasında Osmanlı'ya dayalı tarih anlatısının geri plana çekilmesi gerektiğini düşündüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla Osmanlı dönemi, Türk tarihinin uzun asırlarının, eleştiren muaf olmayan bir dönemi olarak tarihe dâhil edilecekti. Cebesoy'un buraya kadar söyledikleri dönemin büyük ölçüde doğru bir tarifini sunar, buna karşın devamında bazı sorunlar vardır. Cebesoy, Atatürk'ün sağlığında okullarda okutulan Osmanlı tarihinin mümkün olduğunca kısa ve kronolojik yani yüzeysel olduğunu belirtmekte, Etilerin [Hititler] ve Sümerlerin Osmanlı tarihinin yerine tarih sayfalarını doldurduğunu öne sürmektedir. Cebesoy'a göre Atatürk zamanında ne Fatih ne Yavuz ne Barbaros'tan bahis vardı, bu Osmanlı özlemi sonradan çıkmıştı.⁴⁰ Cebesoy'un burada İnönü dönemini kast ettiğini anlamak zor değildir. Cebesoy demek istemektedir ki, Atatürk döneminde geri planda kalan Osmanlı tarihi ve Osmanlı dönemi Türk büyükleri, İnönü döneminde tekrar ön plana çıkarılmış, Osmanlı'ya bir özlem başlamıştır.

Cebesoy'un iddialarıyla ilgili olarak öncelikle Osmanlı tarihinin *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı eserde oldukça kısa tutulmakla birlikte, liselerde okutulan tarih ders kitaplarında kesinlikle kısa tutulmadığını ve yüzeysel, kronolojik bir şekilde anlatılmadığını saptamak gerekmektedir. Aksine, bütün bir Türk ve dünya tarihi içinde Osmanlı tarihine toplam dört ciltten biri ayrılmıştır ve bu yer kesinlikle Sümerler ve Hititlere ayrılan kısımlarla karşılaştırlamayacak kadar fazladır. İkinci olarak Osmanlı tarihi kesinlikle kronolojik olarak, yüzeysel bir biçimde değil, aksine sanat ve kültür tarihlerini içine alacak tarzda ve Osmanlı'nın başarılarını ve başarısızlıklarını analiz eder bir biçimde öğrencilere anlatılmıştır. Ne var ki 1940'larda Osmanlı geçmişine dönük ilgiye bir canlanma olduğu söylenebileceği gibi -ki dönemin yazarları bunu tespit etmişlerdir- Fatih, Barbaros Hayrettin, Mimar Sinan gibi Osmanlı dönemi Türk büyükleri daha ziyade ön plana çıkarılmışlardır. Ancak bunun Atatürk'ün fikirlerine karşıt bir hareketle değil, öncelikle savaş dönemindeki milliyetçi bilinci yüksek tutma düşüncesiyle sonra da toplumda ortaya çıkan Osmanlı geçmişine yönelik ilgiye cevap üretme ihtiyacıyla ilgili olduğu söylenebilir. Kısacası yapılan, bir ilgiyi canlandırma girişimi değil, ortaya çıkan durumlara cevap üretmektir. Bunun yanı sıra, Atatürk'ün çok yakınındaki kişilerin Atatürk'ün Osmanlı dönemi Türk büyüklerinin anılmasına olumlu baktığına dair tanıklıkları mevcuttur. Örneğin Afet İnan'a göre, Atatürk "*İstanbul'da Fatih'in, Kanuni Süleyman'ın ve Türklüğünden şeref duyulan diğer Osmanlı devlet adamlarının heykel ve abidelerini(n)*" dikilmesini istemiştir. Barbaros Hayrettin'in İstanbul'da dikilecek heykeline de bizzat ilgi göstermiştir.⁴¹ İnan'ın bu konudaki yazısı 1956'da kaleme alınmıştır; ancak Atatürk'ün bir telgrafı, İnan'ın aktardıklarını doğrulayıcıdır. Atatürk, İstanbul

⁴⁰ Osman Selim Kocahanoğlu, *Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler*, Temel Yayınları, İstanbul, 2005, s. 239-240.

⁴¹ İnan, *age.*, s. 243.

Valisi Muhittin Üstündağ'a, 28 Eylül 1938'de İstanbul'da, "Büyük Türk Amirali" diye nitelediği Barbaros için yapılan törende halkın kendisi hakkında gösterdiği samimi hislerden duygulandığını belirten bir telgraf çekmiştir.⁴² Burada yapabileceğimiz açıklama, Atatürk'ün bir anda İstanbul'u Osmanlı dönemi Türk büyüklerinin abide ve büstleriyle doldurmak gibi bir politika takip etmemekle birlikte, Osmanlı ve saltanatçı ideolojilerin gücü iyice zayıflatıldıktan sonra, Türk tarihinin başarı sayfalarını hatırlatır mahiyette olacak bu tür girişimlerin tedrici olarak yapılmasına sıcak baktığı yönündedir.

İnönü döneminin genel havasını özetlerken değinmemiz gereken bir diğer husus, Osmanlı dönemine yönelik artan ilgiyle birlikte, devrimci radikalizm döneminden tarihsel sürekliliği kurma dönemine doğru adımlar atılmasına dönük çağrılar ortaya çıktıdır. Belirtmemiz gereken, bu çağrılar sadece milliyetçi sağdan değil; fakat Ahmet Emin Yalman gibi liberallerden de geldiğidir.⁴³ Anlaşılan odur ki, Kemalist devrimi gerçekleştirmek ve yerleştirmek için geçmişe eleştirel bir gözle bakmanın önemi nasıl takdir edildiye, milliyetçi amaçlar bakımından tarihsel sürekliliği kurmanın önemi de o derece takdir edilmiştir. Tarih kitaplarında değilse bile, popüler yazında Osmanlı dönemine yönelik oldukça eleştirel yazıların varlığı da bu tepkiyi beslemiş görünmektedir; ancak bu durumun varlığıyla ders kitaplarındaki Osmanlı tarihi anlatımı birbirine karıştırılmamalıdır. Dönemin eleştirel ruhu içinde yazılan ve kimi zaman aşırı noktalara varan yazıların özellikle milliyetçi-muhafazakâr ve İslamcı kesimleri rahatsız eden yönünden ötürü Osmanlı tarihinin ders kitaplarında da aynı şekilde yer aldığına dair incelemeye dayanmayan kanıların bir yana bırakılması gerekmektedir.

Böylece İnönü döneminde Türk tarih yazıcılığına ilişkin iki ana gündemden söz edilebilir: Bunlardan birincisi Türk Tarih Tezi'nin aşırı görülen boyutlarını, milliyetçi ve uygarlıkçı amaçlardan vazgeçmeden törpülemek, ikincisi de tarihsel sürekliliği -kuşkusuz rejimin amaçlarıyla uyumlu yeni bir bakış çerçevesinde- yeniden kurmaktır. Bunun yanı sıra göze çarpan bazı tercih ve eğilimleri de işaret etmek gerekmektedir. Bunlardan ilki, Türk modernleşme-Batılılaşma serüveninin kültürel alandaki gelişmeler bakımından zaman zaman daha ayrıntıcı, karşıt görüşlerin çekişmelerine daha çok yer veren ve ilk seriye göre Batıcı eğilimi daha yüksek bir yorumunu sunmaktır. İkincisiyse Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışında ve sonrasında İnönü'nün oynadığı role daha fazla yer vermektir. Bu iki gündemin dışında, bugüne kadar dikkat edilmemiş bir üçüncü gündemin varlığını da iddia edebiliriz ki o da, Türk Tarih Tezi'ndeki

⁴² *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 686.

⁴³ Bkz. Ahmed Emin Yalman, *Berraklığa Doğru: Türk Demokrasisine ve Laikliğine Müsbet Bir Dini Analizde Tamamlanmasına Dair Düşünceler*, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1957.

iddiaların geçerli bulunmamasıyla ilgilidir. Hümanizm akımının gelişimi ve Anadolu'nun antik dönemine yönelik ilgi, Batı medeniyetinin köklerine inerek onun özünü kavrama ve şekli taklitlerden kurtularak yaratıcı aşamaya geçme fikriyle alakalı olduğu gibi, Anadolu'nun kültürel mirasının bilimsel temelli olarak keşfinin, kültürel propaganda açısından daha elverişli bir zemin sunduğuna dair düşünsel değişimle de ilgili olabilir. Bu çerçevede, saptadığımız gündemlere ilişkin gelişmeleri, tarih kongreleri ve yeni seri lise tarih ders kitaplarından ayrıntılı olarak inceleyebiliriz.

İnönü Dönemindeki Tarih Kongreleri

Atatürk döneminde olduğu gibi İnönü döneminde de iki defa tarih kongresi düzenlenmiştir. Üçüncü Türk Tarih Kongresi savaş şartlarından ötürü, biraz gecikmeyle 15-20 Kasım 1943 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleşmişti. Yapılan açıklamada, yabancı bilim insanlarının kongreye katılmalarının savaş şartlarında zor olmasından dolayı bir gecikme olduğu; ancak İnönü'nün direktifiyle daha fazla gecikme olmaması için anılan tarihte kongrenin toplanmasına karar verildiği ifade ediliyordu.⁴⁴

Kongre'nin açış konuşması TTK Başkanı Şemsettin Günaltay tarafından yapılmıştı. Günaltay, tarihin "*bir milletin yaşayış savaşında varlığını korumak, gelişmesini sağlamak, yükselmesini emniyet altına almak için muhtaç olduğu heyecan ve enerjinin bitip tükenmeyen kaynağı*" olduğunu söyleyerek milliyetçilik açısından tarihin önemine işaret ederek konuşmasına başlamıştı. Ne var ki Türk tarihi, geçmişin karanlıklarına gömülmüştü. Bu sebeple Türklerin tarihini oluşturan devirler aydınlatılmadıkça "*Türk'ün ulusal karakteri*" ve "*gerçek yeteneği*", o günkü "*varlığının sırrı*" kavranılamaz, yarını da tahmin edilemezdi. Günaltay, Türklere ilişkin doğru fikirler edinilmesi için Türklerin tarihinin doğru bilinmesi gerektiğini söylemek istiyordu. Buradan hareketle TTK Başkanı, Türk tarihinin gerçek azameti hakkında fikir verici olduğunu düşündüğü anlaşılabilir tespitlerde bulunuyordu. "*Türkler*" diyordu Günaltay, "*geriye doğru gidildikçe mazisi derinleşen, yayılan, çok eski bir ırktır.*". Öyle ki "*onun zaman ve mekânlara sığm(a)yan heybetli tarihi de eski kavimlerin hepsini kucaklamakta(ydı).*". Günaltay'a göre Asya tarihi de, baştan başa kahramanlıklarla dolu olan Türk tarihinden başka bir şey değildi. Eski dünyanın dört bucağında da Türk akıncıların nal sesleri çınlamış, Türk kültürünün abideleri yükselmişti. Ancak bu derece eskilere giden, azametli bir tarihe sahip olduklarını Türkler yeni yeni öğreniyorlardı; zira mazi ihmal edilmişti. Bu noktada Günaltay, eleştirel tarih boyutundan tarihsel sürekliliği kurma boyutuna geçişe işaret eden önemli bir saptamada bulunacaktı. Türklerin tarihi Selçuklu ve Osmanlı devirlerinden ibaret değildi, onlar, büyük bir tarihin parçaları, şanlı; fakat muayyen safhaları olarak görülmeliydiler. Burada dikkat

⁴⁴ Üçüncü Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2010, s. XXIX.

çekici olan nokta, yapılan vurgu değişikliğidir. Atatürk dönemindeki tarih çalışmalarında, hem devrim döneminin bir gereği sayıldığından geçmişteki hatalara dönük eleştirel bir tarih yazımı benimsenmiş hem de Türklere ilişkin önyargıların Osmanlı dönemiyle sınırlı hatalardan kaynaklı olduğu gösterilmeye çalışılarak, Türklüğe yöneltilen eleştiri okları Osmanlı üzerinde toplanmaya çalışılmış, bu da Osmanlı tarihini Türk tarihindeki bir sapma olarak gösteren yaklaşımları beraberinde getirmişti.⁴⁵ Burada vurgu, Türk tarihinin Selçuklu ve Osmanlı tarihiyle sınırlı olmayan geniş ufkuna ve azametine yöneliyor; bununla birlikte Günaltay, bu iki dönemin Türk tarihinin şanlı sayfalarını oluşturduğunu söylemeyi de ihmal etmiyordu. TTK Başkanı, Türk tarihine bu yeni ufku kazandırmanın “*şimşek dehasıyla*” Atatürk olduğunu da belirtiyordu. Türk milletine tarihiyle ilgili bilimsel çalışmalar yaparak Batı’daki önyargılı tezlerin sonucu olarak ortaya çıkan “*fikrî kapitülasyon*”lardan kurtulma kutsal amacını Atatürk vermişti. Batılı önyargılar ve Türk tarihinin gerçek mahiyeti konusunda Günaltay’ın yaptığı saptamalarsa, Türk Tarih Tezi’nin bir özeti niteliğindedir:

“Bunlar, Türk beşîğinden ve ırkından başlamak üzere, kasten yaptıkları tabirlerle millî tarihimize büsbütün başka bir sima vermiş, Türk’e ait şerefleri, başarıları, başkalarına malemiş, milâttan iki üç bin sene önce Hazar ötesinden gelerek yakın şarkta insanlığın ilk medeniyet meşalesini yakan, Türkler gibi kafaları brakışesfal, dilleri iltisaki kavimlerin gerçek milliyetlerini bir türlü itiraf etmek istememişlerdir.”⁴⁶

Günaltay’a göre bu önyargıları yıkmak ve Türk tarihinin gerçek mahiyetini ortaya çıkarmak için birçok zorluklar bulunuyordu; ancak Atatürk’ün “*meşkûre ve mesai yoldaşı büyük Türk*” İnönü başta bulunduğu için bu zorlukların üstesinden gelinebilecekti.⁴⁷

Günaltay’dan sonra Maarif Vekili Hasan Âli Yücel bir konuşma yapmıştı. Yücel, konuşmasında, “*dil ve tarih dâvaları*”nın Atatürk’ten kalan “*kutsal ve kıymetli yadigârlar*” arasında olduğunu belirterek onun koyduğu temel hedeflerden bir sapma olmadığına işaret etmek istemişti. Bununla birlikte Yücel, Türk Tarih Tezi’nin, özellikle son yüz sene zarfında Türklerin medenî kabiliyetlerini yok sayan, onları sadece “*cenk eden*” bir kavim olarak gösteren ve Türk tarihçileri arasında bile revaç bulan tezlere bir tepki mahiyetinde ortaya çıktığını da söyleme gereği duymuştu. Türk Tarih Tezi’nin amacı, bu önyargılara bir darbe indirmektir. Türkler elbette yaşamak için gerektiğinde dövüşmüşlerdi; ancak bunu yapabilmek için gerekli medeni vasıtaları da yaratıp kullanmaya

⁴⁵ Örn. Bkz. Reşit Galip, “Türk Tarih İnkılâbı ve Yabancı Tezler”, *Ülkü (Seçmeler)*, Der: Cem Alpar, Zerrin Bayraktar, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını no: 190, Ankara, 1982, s. 143.

⁴⁶ *Üçüncü Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2010, s. 1-3.

⁴⁷ *age.*, s. 4.

muktedirler. İşte “Orta Asya’yı kaynak, bugünkü Türkiye’yi öz yurt alan” Türk Tarih Tezi, bunu ortaya koymayı ve genç nesillerin zihninden yanlış fikirleri silmeyi amaçlıyordu. Nitekim Yücel’e göre, Türk Tarih Tezi’nde belirtilen görüşlerin doğruluğunu ortaya koyacak delillerin bir kısmı, önyargılı olmayan kimi Batılı fikir adamları tarafından da saptanmıştı.⁴⁸

Bu konuşmaları takip eden bazı kısa konuşmalardan sonra, TTK Genel Sekreteri Ord. Prof. Dr. Muzaffer Göker tarafından kurumun altı yıllık faaliyetleri hakkında açıklamalar yapılmıştı. Göker’in yaptığı açıklamalara bakıldığında, TTK’nin, Atatürk’ün getirdiği geniş tarih vizyonuyla örtüşen olduğuca iddialı ve kapsamlı çalışmalar içine girdiği görölmektedir. Anadolu’nun Antik Çağına ilişkin yapılan hafriyat çalışmaları bunların başında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Orta Asya Türk tarihine dair araştırmalarda, o dönemde Türklerin büyük komşusu durumunda olan Çin’le ilgili kaynaklar önem arz ettiğinden, Sinoloji Profesörü Eberhard ile birlikte çalışmalar yürütölmüştü. Türklerin İşlamiyet’e geçmesinden sonraysa bu kez Arap ve İşan kaynakları büyük önem kazanıyordu ve bu sebeple bu dillerden çeviriler yapılmış ve yapılacak çeviriler de listelenmişti. Türkler çok geniş bir araziye yayılan, birçok kavimle temasa gelen bir ulus olduklarından Süryani, Gürcü, Bizans ve Ermeni kaynaklarından çevrilen ve çevrilmesi düşünölen eserlerle ilgili bir liste de sunulmuştu. Osmanlı tarihine ilişkin olarak ün yapmış eserlerden Iorga ve Hammer’in tarihleri çevirtölmüş, yine birçok yanlış hükümlerle dolu olan Osmanlı tarihinin belgelere dayalı olarak bilimsel bir biçimde yazılması için İsmail Hakkı Uzunçarşılı başkanlığında bir teşkilat da kurulmuştu.⁴⁹ İbn-i Sina, Ali şir Nevai ve Farabi gibi Türk büyükleriyle ilgili kurumun yaptığı hususi çalışmalar ve İstanbul’un fethinin 500. yılı için Hikmet Bayur’un başkanlığındaki bir komisyonca yapılmaya başlanan hazırlıklar da bu bağlamda dikkat çekicidir.⁵⁰

Kongre’de okunacak tebliğler için üç seksiyon öngörölmüştü. A seksiyonunda prehistorya, arkeoloji, antropoloji ve İlkçağ alanındaki çalışmalar, B seksiyonunda Ortaçağ ve C seksiyonunda Yeni ve Yakın Çağlara ilişkin çalışmalar dinleyicilere sunulacaktı.⁵¹ Türk dil ve tarih tezleriyle bağlantılı bazı tebliğler yine göze çarpmaktaysa da, ilk konuşmalarda Türk Tarih Tezi’ni anan ifadelere karşın, bu tez kapsamında ve onu ispatlamaya yönelik çalışmaların artık tebliğler içinde ağırlıklı bir yer tutmadıkları görölmektedir. Ağırlık, Orta Asya

⁴⁸ *age.*, s. 6-8.

⁴⁹ Nihal Atsız, Ağustos 1941’deki bir yazısında Selçuklu ve Osmanlı tarihinin araştırılmasıyla ilgili olarak İnönü’nün yakın zaman önce TTK’ye verdiği bir talimattan bahsetmekte ve bu gelişmeyi olumlu bulmaktaydı. Ona göre İnönü’nün bu talimatı ”tarihimizi düzeltmek ihtiyacının” devlet tarafından da duyulduğunu gösteriyordu. Bkz. [N.] Atsız, “Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır?”, *Çınaraltı*, S: 1, 9 Ağustos 1941, s. 6.

⁵⁰ *Üçüncü Türk Tarih Kongresi*, s. 14-31.

⁵¹ *age.*, s. XXXI.

Türk tarihi, Selçuklu ve Osmanlı tarihlerine verilmişti. Hafriyat çalışmalarındaysa Yunan, Roma ve Hitit eserlerine ağırlık verilmesi, Anadolu'nun çok eskilere uzanan tarihindeki büyük uygarlıkları keşfetme sürecinde aktif bir rol alarak Türk ulusunun bu mirasın koruyucusu ve varisi konumunu pekiştirmeye yönelik amaçlarla ilgili görünmektedir.

Bu kongre “tarih davası”na ilişkin değişen bir yaklaşımı da işaretlemekteydi. Türk Tarih Tezi'nin Türklere ilişkin önyargıların kırılması ve ulusal özgüvenin beslenmesi yönündeki amaçları benimsenmekte, bu davaya olan bağlılık belirtilmekteydi. Yine Türk tarihini Selçuklu ya da Osmanlı tarihinden ibaret görmeyen yaklaşım desteklenmekteydi. Ancak ana yönelim, bu amaçlara ulaşmak için işlevselliği tartışmalı olan, inandırıcılık sorunu barındıran iddiaları yumuşatmak ya da terk etmek ve Türk tarihinin halkalarını araştırarak birbirine bağlamak suretiyle tarihsel sürekliliği laik ve milliyetçi Cumhuriyet'in amaçlarıyla çelişmeyecek bir tarzda yeniden kurmaktı. Tanzimat'ın yüzüncü yılında bu dönemle ilgili bir çalışmanın Maarif Vekâleti'nce yayınlanması⁵² ve İnönü'nün 1941'de vermiş olduğu talimat da, Selçuklu ve Osmanlı tarihlerinin araştırılmasına daha fazla ağırlık verilmesine yönelik fikrin, İnönü döneminin başından beri var olduğunu göstermektedir.

Tarihsel sürekliliği kurmanın gereğine dönük vurgu, 1948'de yapılan Dördüncü Türk Tarih Kongresi'nde daha açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Hatırda tutmak gerekiyor ki bu kongre yapıldığı dönemde çok-partili hayata geçilmiş ve milliyetçi-muhafazakâr görüşler de kendilerini daha çok ve daha rahat ifade edebilme imkânı bulmuşlardı. Genel olarak muhalif görüşler de daha kolay ortaya koyulabilmekteydi. Kongre 10-14 Kasım 1948 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleşmişti. Çok-partili hayata geçilmesinden ötürü kısmî demokratikleşme havası kongreye de yansımış ve Millî Eğitim Bakanı'nun aynı zamanda kongre başkanı olması uygulamasına son verilmişti. Dolayısıyla kongre başkanlığını TTK Başkanı olarak Şemsettin Günaltay yapmaktaydı. Kongre kitabında kongreyle ilgili açıklamalar kısmında İnönü'den bu kez koruyucu başkan olarak bahsedilmemesi de bu sürecin bir parçası şeklinde okunabilir.⁵³ Bir başka göz önünde tutulması gereken husus, Türk tarih ve dil tezlerine

⁵² *Tanzimat I*, Maarif Vekâleti Yayını, Ankara, 1940. Bu eserin hemen başında dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in eserin hazırlanış sürecine dair kısa bir açıklaması mevcuttur. Yücel, “Türkiye'nin garplılaştırma tarihinde ehemmiyetli bir dönüm noktası olan bu vak'aya”, yani Tanzimat'a ilişkin çalışmalar yapılması konusunda hem Türk Tarih Kurumu'na hem de İstanbul Üniversitesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne direktif vermiştir. Yücel, hazırlanacak eserde “eski devrin ıslahat hareketleri” ile Cumhuriyet dönemi “inkılap hamleleri” arasında bir karşılaştırma yapılmasının da zaruri olduğunu ifade etmiştir. Burada kritik olan, Batılılaşma hareketlerinde önemli yer tutan bir dönemi yeniden gündeme taşıma isteğidir. Bkz. *age.*, s. V-VII.

⁵³ Bununla birlikte Günaltay yaptığı konuşmada İnönü'den “hami reisimiz” diye söz ederek İnönü'nün rolüne dikkat çekmek istemiştir.

eleştirel yaklaşan Tahsin Banguoğlu'nun bu sırada Milli Eğitim Bakanı oluşudur.⁵⁴ Nitekim kongrenin açış konuşması da Banguoğlu tarafından yapılmıştır.

Banguoğlu, Atatürk'ün İstiklal Harbi'nde Türk ulusuna rehberlik ettiği gibi ulusun manevi varlıklarının korunması hususunda da ona rehberlik ettiğini belirtmişti. Yeni Milli Eğitim Bakanı, konuşmasında, kurumu himaye eden kişiler olarak Atatürk ve İnönü'nün katkılarına işaret etmiş ve “*Türk milletinin yeni medeniyetini meydana getirmek*” adına TTK'ye düşen büyük vazifelerin altını çizmişti. Ne var ki Banguoğlu'nun konuşmasında ne Türk Tarih Tezi'ne ne Dil Tezi'ne herhangi bir atıf yoktur. Banguoğlu'nun konuşmasındaki vurgu, Atatürk'ün bıraktığı miras doğrultusunda kurumun çalışmalarını geliştireceği ve ilerleteceği yönündedir.

İkinci konuşmayı yapan kurum başkanı Günaltay da Atatürk'ün yolundan gidildiğine dair bir şüphe uyanmasının önüne geçmeye çalışan bir yol izlemiştir. Günaltay, millî tarihin karanlıkta kalmış noktalarını ortaya çıkarmak için Atatürk'ün açtığı “*geniş yolda*” ilerlendiğini ve bu şekilde onun ruhunu şad ettiklerine inandığını belirtmiştir. Burada “*geniş yol*” ifadesi önemlidir; bu ifade, Atatürk'ün vizyonuna gönderme yaptığı gibi, kurumun gelişime ve dolayısıyla değişime açık programına işaret ediyor diye de okunabilir.

Günaltay, konuşmasında yine millî vicdanı besleyecek ve ulusu fikrî kapitülasyonlardan kurtaracak bir kaynak olarak tarih çalışmalarının önemine değinmekteydi. Günaltay bu noktada iki hususa önem veriyordu: Birincisi, Türk tarihiyle ilgili kitabeleri, arşivleri ve ilgili tüm ana kaynakları “*didik didik*” araştırarak Türk tarihinin gerçek mahiyetini ortaya çıkarmaktı. İkincisiyse eski uygarlıkların beşiği ve üç kıtanın bulunduğu bir güzergâh olması dolayısıyla çok zengin bir tarihe sahip olan Anadolu'nun karanlıklar içinde kalmış devirlerini aydınlığa kavuşturmak.⁵⁵ Bu bakımdan Morgan'ın sezdiği yönelimin TTK Başkanı tarafından da teyit edildiğini görmekteyiz.

TTK Genel Sekreteri İğdemir'in açıkladığı faaliyet raporunda da, yapılan çeviriler ve hafriyat çalışmalarıyla “*dünya tarihinin ölmez eserlerinin*” millete kazandırılmaya çalışıldığı belirtilmekte ve tarihî eserlerin bakımının ihmal edildiği yönünde bilhassa çok-partili döneme geçişle şiddetlenen eleştirileri karşılamak için, Türk mimarisi için tarihî önem taşıyan camilerin tamiratlarının yapıldığı belirtilmekteydi.

Tarihsel sürekliliği kurmayı Kongre'nin önüne bir görev olarak getiren isimlerden biri de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı Prof. Hamit

⁵⁴ Ülker Banguoğlu Bilgin, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Fikir Adamı: Tahsin Banguoğlu*, Geniş Kitaplık, İstanbul, 2012, s. 36, 42, 44

⁵⁵ *Dördüncü Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2010, s. 1-6.

Dereliydi. Dereli de Atatürk'ün yolundan yüründüğünü ve Türk Tarih Kurumu'nun Atatürk'ün bir eseri olduğunu belirtmiş ve Türk Tarih Tezi'nin bir reaksiyon olduğuna işaret etme gereği duymuştur. Konuşmasında iki kez tarihî devamlılığa vurgu yapan Dereli, izlenecek yol konusundaki görüşlerini şöyle açıklıyordu:

“Biz ileriye doğru yapılan ve yapılacak olan medeniyet hamlelerinin maziden alınan kuvvetlerle de beslenmesi lazım geldiğine inanan inanan bir milletiz. Bu inançla tarihi devamlılık şuurunu kendimize ilmi metotlarla ve kuvvetle aşlamak zorunda bulunduğumuz kadar Haçlı seferlerinden kalan bir zihniyetin çok zararlarını görmüş bir millet olarak da Türk medeniyetini hakiki biriyeti ile ve aynı ilmi, objektif metotlarla dünyaya tanıtmak, garbin en ciddi edalı tarih kitaplarında bile yer alan o sakat zihniyetle yorulmadan savaşmak mecburiyetinde idik ve mecburiyetindeyiz.”⁵⁶

Konuşmalara bakıldığında, Atatürk'ün gösterdiği temel hedeften sapılmaksızın bazı yeni düzenlemeler yapıldığının ve yapılması gerektiğinin söylenmek istendiği görülmektedir. Türk Tarih Tezi'yle izlenen yol, bu amaçlara ulaşmak açısından yeterince verimli, ikna edici olmamıştı. Dahası, Türk Tarih Tezi'nin birçok şeyi aynı anda başarmaya yönelik kapsamı, kafa karışıklığına yol açmış ve tezleri birbirinden çok farklı görüşlerin dayanağı haline getirmişti. Tarihsel sürekliliği kurabilmek açısından Selçuklu ve Osmanlı tarihlerinin üzerine eğilimesi gerektiği de ısrarla vurgulanmaktaydı.

Bu açıdan bakıldığında tebliğlerin sunulacağı seksiyonların yeni dağılımı ilgi çekicidir. Kongre için bu kez dört seksiyon öngörülmüştür. Seksiyonlar şöyledir: I- Eski Anadolu ve Ön Asya Seksiyonu II- Klasik Çağlar ve Bizans Seksiyonu III. Orta Asya ve Ortaçağ Türk Tarihi Seksiyonu IV. Osmanlı Tarihi Seksiyonu.⁵⁷ Bu dağılımda dikkat çeken noktalar, daha önceki kongrede üzerine eğilineceği söylenen noktaların seksiyonlar halinde düzenlenmesi ve Osmanlı tarihi için ilk kez ayrı bir seksiyon öngörülmesidir. Bu da Osmanlı tarihinin araştırılmasına verilen giderek artan öneme işaret etmektedir.

Bu noktada Türk Tarih Tezi'yle ilgili eleştirilerin en başından beri var olmasına ve Kemalist olduğundan şüphe duyulmayacak kişilerin bile Tez'e şüphyle yaklaşmalarına rağmen bu konudaki tutumun niçin ivedilikle değiştirilmediği sorusu akla gelebilir. Öncelikle Şengör'e hak vererek, Atatürk'ün Tez doğrultusunda yapılacak araştırmaların sonuçlarını görmek istediği söylenebilir.⁵⁸ İkinci olarak Tez'in yapacağı propaganda etkisinin ne ölçüde olacağı da görülmek istenmiş olmalıdır. İnönü dönemindeki Üçüncü Kongre'de Tez'in terk edildiği yönünde bir açıklama yapılmayıp “yumuşak geçiş”in öngörülmesi ise üç temel sebebe dayanıyor görünmektedir. Bunlardan birincisi,

⁵⁶ *age.*, s. 7.

⁵⁷ *age.*, s. XIII.

⁵⁸ A. M. Celal Şengör, *Dâhi Diktatör*, Ka Kitap, 9. Baskı, İstanbul, 2015, s. 42.

belirttiğimiz üzere, Atatürk'ün Türk Tarih Tezi'ne dayalı çalışmalardan desteğini çektiğine dair kesin bir tutum ortaya koymamasıdır. Dolayısıyla Türk Tarih Tezi, Atatürk'ün önem verdiği bir proje olarak, hızla terk edilemeyecek kadar onunla ilişkili görülmektedir. İkinci olarak hemen tüm bir 30'lu yıllar boyunca yapılan kurum destekli tarih çalışmaları ve kültürel propaganda Tez'e dayalı olarak yürütülmüştü. Bir anda bu çalışmaların geçersizliğini ilan etmek, kurumun itibarına gölge düşürecek ve dolayısıyla bundan sonra yapılacak tarih alanındaki çalışmalara ve kültürel propaganda çalışmalarına güvensizlik doğuracaktı. Öyle ki o sırada halen kurum başkanlığını yürütmekte olan Günaltay, Tez'in reddedilmez biçimde ispatlandığını defalarca söylemiş bulunuyordu.⁵⁹ Bu sebeple ince bir stratejinin izlenmesi gerekiyordu. Türk Tarih Tezi'nin gündemden düşürülmesi sessizlikle ve yavaş yavaş yapılacak ve onun ortaya çıkışında Türk ulusuna karşı önyargılı tezlerin yarattığı tepkinin üzerinde durulacaktı. Üçüncü olarak, Türk Tarih Tezi'ne yönelik itirazlar ne olursa olsun, Türklerin tarihinin Batılılarca önyargılı yazıldığına, Osmanlı zamanındaki tarih çalışmalarının ufkunun sınırlılığına ve tarihten milliyetçi amaçlar için yararlanılması gerektiğine yönelik adeta bir konsensüs mevcuttu. Bu sebeple Türk Tarih Tezi'nin güttüğü amaçlardan çok bir araç olarak işlevselliği sorun yaratıyordu. Bu amaçlardan vazgeçildiğine yönelik bir intiba oluşturmak istenmiyor olduğunu düşünmek, bu çerçevede, yerinde görünmektedir.⁶⁰

Kongrelerdeki çalışmalar ve eğilimlerle ilgili açıklamalarımız, kuşkusuz döneme ilişkin genel bir tablo sunmaktadır. Benimsenen yeni politikanın ayrıntılarının anlaşılması için, liselerde okutulan yeni seri tarih kitaplarına bakmak da zorunludur. Bu sebeple aşağıda, bu konu incelenecektir.

Tarih Ders Kitaplarında Revizyon

1931'de okutulmaya başlanan dört ciltlik lise tarih kitapları, 1941'den sonra Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal'ın hazırladıkları yeni seri tarih kitaplarıyla değiştirildiler.⁶¹ Copeaux, bu kitapların ortaya çıktığı süreci ve kitapların niteliğini şöyle yorumlar:

⁵⁹ Kongrelerdeki konuşmalarının dışında Günaltay'ın makalelerinde de bu husus takip edilebilir. Örneğin bkz. Şemsettin Günaltay, "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatlara Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi", *Bellekten*, C.2, S:7/8, 1938, s. 337-365.

⁶⁰ Bu noktada, Türk Tarih Tezi'nde dile getirilen düşüncelerin, Atatürk'ün dışında, o kuşağın içindeki pek çok insanın fikir dünyasında yer aldığını ve dolayısıyla onun tümünden reddi diye bir husustan bahsedilmediği akılda tutulmalıdır.

⁶¹ Perinçek 1939'da bu kitapların müfredattan kaldırılması kararı alınmış olsa da 1941'e kadar okutulduklarını yazmaktadır. Bkz. Doğu Perinçek, "Sunuş", *Tarih I: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. IV. Bununla birlikte Toprak'ın saptadığı gibi 1939 senesinde Şemsettin Günaltay tarafından yazılmış ve Maarif Matbaası'nda basılmış *Lise Kitapları Tarih I* adlı bir kitap mevcuttur. Bkz. Toprak, agm., s. 368., Şemsettin Günaltay, *Lise*

“1940’dan sonra sadece Türklere özgü bir dünya görüşü üretmeye yönelik araştırmalar doyurucu niteliklerini yitirir, çünkü Kemalist devrimi sürükleyen o coşku ve ateş sönmeye yüz tutmuştur. Entelektüel dünya, kültür iktidarının bir bölümünün de desteğiyle, yeniden Batı’ya döner ve klasik Yunan çağı uzmanı, tarihçi Arif Müfid Mansel, çok farklı bir okul kitapları dizisi hazırlar. Yunan, Latin ve Batı klasiklerinin çevrilmesi ve yayımlanması sonucunu veren Klasikler Hareketi böyle başlar. Yeni bir kültürel akım, Anadolu’nun kültürünün gerçek kaynağını Grek-Latin uygarlığında görmektedir; Türklerin etnik geçmişini değil, Anadolu geçmişini, toprağın geçmişini dikkate almak isteyenler de bu görüşü kısmen paylaşmaktadırlar. Bu durumun okul düzeyinde yarattığı sonuçlardan biri, lise birinci sınıf tarih programının neredeyse tamamen Yunan ve Roma uygarlıklarına ayrılmasıdır.”⁶²

İönü dönemindeki gelişmelere eserinde fazla yer ayırmayan Copeaux’nun söyledikleri bazı bakımlardan doğru olmakla birlikte eksiktir. Doğru olan kısımlar, Kemalist devrim coşkusundaki azalma ve Antik Yunan ve Roma uygarlıklarına, Batı medeniyetinin temelleri olmalarından ötürü, hümanizm akımının etkisi altında ilginin artmasıdır. Doğru olmayan kısmı, tarih kitaplarının ilk cildinin neredeyse tamamen Yunan ve Roma tarihine ayrıldığına dair iddiadır. Eski ve yeni seri tarih kitaplarına bakıldığında, kitapların toplam sayfa sayısında Antik Yunan ve Roma başlıklarına ayrılan kısımların oranlarında büyük bir değişme olduğu söylenemez. Medeniyetlerin ele alınışında izlenen sıra da hemen tamamen aynıdır. Ne var ki, esas farklılık, eski Türk tarihine ayrılan kısımda ve farklı uygarlıklarla ilgili başlıklar altında Türklere verilen yerle ilgilidir. İlk seri tarih kitaplarında, Türk Tarih Tezi’nin hayli milliyetçi iddialarının etkisi altında, bu noktalara enine boyuna yer verilmiştir. Eksik tarafı ise şudur ki, bu tasvire göre epeyce Batıcı görünen yeni seri tarih kitaplarından, eski serinin ilk cildinde yer alan insanlığın ortaya çıkışına dair evrim kuramına dayalı açıklamaların⁶³ tamamen çıkarıldığı⁶⁴ saptanmamıştır. Yine bu seride yer alan Türklerin İslamiyet’e geçişi ve İslam tarihiyle ilgili kısımların Batıcıların alışlagelen yorumlarından dikkate değer farklılıklar taşıdığı da saptanmış değildir. Bu kısma ileride tekrar döneceğiz. Burada hemen belirtilmesi gereken bir başka husus ırklar konusuna fazla yer ayrılmamış olduğu ve ırk saflığının tarih içinde devam etmediğinin saptanmış olmasıdır.⁶⁵ Yine de Türklerin beyaz Alp ırkından oldukları görüşü kitapta yer almaktaydı.⁶⁶

Kitapları Tarih I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939. Bu kitabın son olarak 1941 senesinde Maarif Matbaası tarafından tekrar basıldığını saptadık.

⁶²Copeaux, *age.*, s. 54-55.

⁶³ *Tarih I: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 1-8.

⁶⁴ Günaltay’ın kitabı bu gelişmenin habercisi mahiyetindedir. Zira bu eserde de evrime ve “hayat zincirine” yer verilmemiştir. Bkz. Günaltay, *Tarih I* ve Toprak, *agm.*, s. 368.

⁶⁵ Arif Müfid Mansel ve diğerleri, *İlk Çağ Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s. 5. Toprak, Atatürk döneminde ırkların içtimai bir önemlerinin olmadığını ve ırkın üstünlük ya da gerilik işareti olarak değerlendirilemeyeceğini belirten paragrafın savaş yıllarında yayımlanan ders

Türklerin medeniyet tarihinde aldıkları rol konusunda, milliyetçi görüşün ve Türk Tarih Tezi'nin etkisi altında, dünyanın başka bölgelerinde pek ilkel bir yaşam sürülürken Türklerin büyük bir medeniyet kurduklarının anlaşıldığı belirtiliyordu.⁶⁷ Bununla birlikte, Türk Tarih Tezi'nde daha ayrıntılı bir şekilde anlatılan bu iddianın ayrıntılarına girilmiyordu. Dikkate değer olan diğer noktalar, daha önce işaret edildiği üzere, çeşitli önemli tarihsel şahsiyetlerin Türklüğüne dair iddiaların bu kez kitapta pek yer bulmayışıdır. Örneğin Konfüçyüs'ün Türklüğünden bahis yoktur. Ön Asya uygarlıkları başlığında ele alınan Sümerlerin Türklüğü yine öne sürülmüş; ancak Akad ve Elamlarla ilgili olarak aynı iddia kitapta yer almamıştır.⁶⁸ Bu alandaki bir başka iddia Etrüsklerin Roma medeniyetinin temellerini attıkları ve Türk oldukları yönündeydi. Etrüsklerin Roma medeniyetine katkıları bu kitapta da yer almakla birlikte, onların Türklüğünden hiçbir bahis yoktur.⁶⁹ Yunan ve Roma medeniyetlerine, hümanist akımın da etkisiyle genişçe yer ayrılmış ve bu kısımlar bir ölçüde daha ayrıntılı işlenmiştir. Dolayısıyla verilen önemi ve vurgu değişimini sadece sayfa sayısından çıkarmak mümkün değildir.

Neredeyse hiç üzerinde durulmamış bir konu ise, yeni seride Türklerin İslamiyet'e geçişi ve İslam tarihiyle ilgili kısımlardaki değişikliklerdir.⁷⁰ İlk seri tarih kitaplarının ikinci cildinde, önemli bir İtalyan oryantalisti olan Leone Caetani'nin kapsamlı *İslam Tarihi* adlı çalışmasında öne sürülen görüşlerin etkisi altında, tartışma yaratacak mahiyette fikirler⁷¹ öne sürülmüştü.⁷² Yeni seride

kitaplarından çıkarıldığını belirtmektedir. Bkz. Toprak, agm., s. 371. Bu doğru olmakla birlikte, örneğin Mansel ve arkadaşlarının çalışmalarında birçok konunun çok daha özet bir biçimde anlatıldığı düşünüldüğünde, bu eksikliğe ideolojik bir mana yüklemenin yerinde olup olmadığı tartışılabilir. Asya Türk tarihine ayrılan yerin kısıtlanması ve ırklar bahsine ilişkin kısmın da kısa oluşu düşünüldüğünde, bunun ideolojik bir eğilimi yansıtmadığını düşünmek daha doğru olacaktır.

⁶⁶ Mansel ve diğerleri, *age.*, s. 8.

⁶⁷ *age.*

⁶⁸ *age.*, s. 32-37, 43-44.

⁶⁹ *age.*, s. 163.

⁷⁰ Belirttiğimiz üzere Arı'nın çalışması bu alanda istisnai mahiyettedir.

⁷¹ Atatürk İslam tarihi kısmının yazımıyla bizzat ilgilenmişti. TTK'nin Genel Sekreterliği'ni yürütmüş olan Uluğ İğdemir, anılarında bu hususa yer vermektedir. Şöyle yazıyor İğdemir: "1931 yılı Ağustos ayında'yız. Türk Tarih Kurumu o zamanki küçük kadrosuyla ve Atatürk'le birlikte İstanbul'a taşınmış, Dolmabahçe Sarayı'nda çalışmalarına başlamıştı. O sırada liseler için tarih kitapları yazılıyordu. Atatürk İslâm tarihine büyük önem vermekte idi. İslam tarihini yazan zatın notlarını almış ve okumuştü. Bu zat tam bir ilim adamı değildi. Medresede okumuştü. Arapçası da fena değildi. Yalnız olayları tarafsız bir görüşle inceleyip sonuçlara varamıyordu. Müslümanlarca birçok noktaları tartışılmadan kabul edilmiş bazı olayların gerçek bir bilim süzgecinden geçirilmesi gerekiyordu. Bu zat bunları yapmamıştı. Atatürk 16 Ağustos 1931'de Yalova'dan yazdığı uzun bir mektupla bu notlar hakkında düşünce ve eleştirilerini Türk Tarih Kurumu'na bildirdi." Bkz. Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden: Makaleler, Anılar, İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara, 1976, s. 32. Atatürk'ün bu hususta TTK Başkanı Tevfik Bıyıklıoğlu'na yazdığı mektup için bkz.

Orta Çağ Tarihi cildinde yer alan İslam tarihiyle ilgili kısımda, bu görüşlere yer verilmemiştir. Tıpkı ilk seride olduğu gibi, Türklerin İslamiyet'e hizmetleri üzerinde duruluyor ve Türk Tarih Tezi'nin ortaya atılmasından sonra ilk defa, Türklerin İslamiyet'e zorla değil, ondaki fikirleri iyice düşünerek girdikleri belirtiliyordu ki⁷³, bu, hem daha sonraki tarih kitaplarında da tekrarlanacak bir görüş olması hem de içerdiği vurgu değişikliği bakımından önem taşır. Türklerin İslamiyet'e girişini Türk ve dünya tarihinin çok önemli bir olayı olarak niteleyen ve bu sürecin bir düşünme ve uzlaşma sonucu gerçekleştiğini belirten görüşle, Türk-Arap mücadelesine dayalı olarak süreci açıklayan görüş arasındaki fark çok belirgindir. Bunun mantıkî bir sonucu olarak, ilk seride "*Türkellerini zaft etmesi*" için gönderilen Arap komutan Kuteybe ile ilgili oldukça eleştirel görüşler uzun uzadıya sunulurken, yeni seride Kuteybe'ye yönelik eleştiriler oldukça sınırlı tutulmuştur.⁷⁴

Osmanlı tarihiyle ilgili kısımlarda da dikkate değer değişiklikler meydana gelmiştir. Öncelikle, Atatürk döneminde, büyük olasılıkla Türk Devrimi'nin gerekliliğini vurgulamak amacıyla, önceki modernleşme hareketlerine karşı daha eleştirel bir tutum takınılmıştır. Yeni seri tarih kitaplarındaki yönelim, Türk

Atilla Oral, *Atatürk'ün Sansürlenmiş Mektubu*, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 61-93. Arı'nın işaret ettiği gibi, yeni yazılan tarih ders kitaplarında bu kısmın hemen değiştirilmesi, Atatürk'ün konuya olan yaklaşımının etkisini kanıtlamaktadır. Arı, yerinde olarak, Şemsettin Günaltay'ın ve Hasan Âli Yücel'in etkilerine de değinmektedir. Bkz. Arı, a.g.m., s. 374, 382, 385. Hasan Âli'nin burada anılması bir başka açıdan daha önemlidir; zira Yücel de Batıcı ve hümanist yönüyle ön plana çıkarılmış bir Milli Eğitim Bakanı ve siyasetçidir; ancak bu hususta onun yaklaşımı bu niteliklerin onu tanımlamadığı yetersizliğini de ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu yaklaşım değişiminde Günaltay ve Yücel'i sayarken, İnönü'den bahsetmemek mümkün değildir. Dolayısıyla 1939'da hızla gerçekleştirilen değişikliğin, İnönü'yü de içerecek şekilde parti ve hükümet çevrelerinde oluşmuş güçlü bir kanaati yansıttığını düşünmemiz doğru olacaktır.

⁷² Bkz. *Tarih II: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 85-94.

⁷³ Kitapta şöyle denmektedir: "Türklerin kütle halinde (M)üslümanlığa girişi Abbasi Devletini kurtaracaktı.(...) Türklerin böyle kütle halinde Müslüman olmaları, Türk ve cihan tarihleri için çok önemli bir olaydı. Bununla Müslümanlık bir cihan dini oluyor, düştüğü tehlikeden kurtuluyordu.(...) Müslümanlık, Türkler arasında zorla yayılmış değildir. Türkler, (M)üslümanlıkla uzun zaman temas ederek onu iyiden iyiye anlamak fırsatını buldular. Bu din, bütün öteki dinlerden ziyade ruhlarına uygun geldi.(...) Türkler, (M)üslümanlığa girmekle Doğu medeniyetinden, Yunanlılardan beri süregelen Önasya medeniyetine dönmüş oluyorlardı ki, bu cihan tarihi için ne kadar hayırlı olduğu söz götürmez bir hakikattir." Bkz. Arif Müfid Mansel ve diğerleri, *Orta Çağ Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945, s. 44. İlk seride ise Türklerle Araplar arasındaki mücadeleye uzun uzun yer ayrılıyor, Türk medeniyetinin bir Arap saldırısına uğradığı belirtiliyor ve böylece Türkleri din değiştirmeye zorladıkları vurgulanmış oluyordu. Türklerin İslamiyet'e geçişi ise, Araplarla olan mücadelede izledikleri bir stratejiye dayandırılmıştır. "Türkler ancak kendilerini köle yapmak isteyen Arapların efendisi olmaya karar verdikten sonradır ki, kütle halinde İslam dinine girmişlerdir." Bkz. *Tarih II*, s. 140-146.

⁷⁴ Mansel ve diğerleri, *Orta Çağ Tarihi*, s. 39, *Tarih II*, s. 143-144.

modernleşme tarihindeki aşamaları, yapılan büyük bir mücadelenin parçaları olarak sunmaktadır. Bu sebeple daha önceki seride yer almayan bazı ayrıntılar üzerinde durulmuş ve modernleşme-Batılılaşma hareketlerinin taraftarlarına dönük eleştiriler, daha kısıtlı tutulmuştur. Bu genel saptamalardan sonra ayrıntılara bakabiliriz.

Osmanlı tarihi *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi* başlıklı ciltte ele alınmıştır. Siyasî ve askerî tarihin yanı sıra kültür sanat alanındaki gelişmelerde de bilgi verilen bu ciltte, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli açılardan “*en yüksek asrı*”nın 16. asır olduğu saptanmaktadır. Bunun yanı sıra Osmanlı'nın Balkanlara yerleşmesi ve orada bıraktığı kalıcı etkilerden de bahsedilmektedir. Ne var ki Osmanlı'nın “*coğrafya birliğinden mahrum*”; imparatorlukta yaşayan insanlarınsa “*türlü ırktan, türlü dinden ve türlü kültür seviyelerinden*” olmaları sebebiyle aralarındaki ilişkiyi sadece adaletçi bir idareye olan ortak bağlılıkları sağlayabilirdi. Kanuni devrinin sonlarına doğru ise adil Osmanlı idaresi sarsılmaya başlamıştı.⁷⁵ Bu dönemden sonraki yüzyıllar için kitapta artık ıslahat hareketlerine de yer veriliyordu. Ayrıca Avrupa'daki gelişmeler de aktarılıyordu. Rönesans döneminde Batı'daki uyanışın formülü verilirken ulusallığın antikite ruhuyla uzlaştırılması düşüncesi ileri sürülmüştü ki bu, Batı uygarlığının temelinde olduğu düşünülen ve klasiklerin çevirisiyle yakalanacak antikite ruhuyla Türklüğün uzlaştırılması/sentezlenmesi yönündeki hümanist çabaları yansıtıcı mahiyetteydi.

17. yüzyıldaki ıslahat hareketleri ele alınırken yazılanlardaki farklar da dikkat çekiciydi. Örneğin birinci seride II. Osman yani Genç Osman, çocuk yaşta tahta geçmesinden ötürü, çocuk yaşta tahta çıkan I. Ahmet ve akıl sağlığı yerinde olmadığı söylenen I. Mustafa'yla birlikte düzensizliklerin artmasının sebepleri arasında gösteriliyordu. IV. Murat'a ilişkin olarak, gösterdiği başarıların yanı sıra, yönetiminin “şiddetli ve kan dökücü” olduğundan da bahsediliyordu.⁷⁶ Yeni seride ise Kuyucu Murat Paşa, Genç Osman, IV. Murat ve Köprülüler, ıslahat yapmaya çalışan kişiler olarak anılmaktaydılar. II. Osman için “(d)evlette topyekûn bir yenilik yapmanın gereğine inanmış bulunuyordu” denmekte ve yaşının küçüklüğü bir sorun olarak değerlendirilmemekteydi. IV. Murat'ın ise düzeni sağlayıcı bulunan şiddeti fazla eleştirilmiyordu.⁷⁷ İlk seride, Köprülü Mehmet Paşa değerlendirilirken de, onun büyük başarılarına işaret edilmekle birlikte, son derece “kan dökücü” bir yönetim gösterdiğine işaret edilmekte ve “*sadrâzamlığının her ayına 500 nüfus isabet etmektedir. Bu öldürülenler arasında Anadolu halkından hiç günahsız adamlar da az değildi*” denmekteydi.⁷⁸ Yeni seride ise

⁷⁵ Arif Müfid Mansel ve diğerleri, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, Maarif Matbaası, 1942, s. 63-66, 73-76.

⁷⁶ *Tarih III: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 118-120.

⁷⁷ Mansel ve diğerleri, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s. 91-92.

⁷⁸ *Tarih III*, s. 122.

Köprülüler dönemi ele alınırken Anadolu halkına yönelik şiddetli uygulamalardan hiç bahis yoktu. 17. asra ilişkin söylenecek son şey, her iki ciltte de bu asırda henüz, Osmanlı sanatının canlılığını tamamen yitirmediğini belirtmiş olmasıdır.⁷⁹

18. yüzyılda Osmanlı'daki yenileşme hareketleri içinde Lale Devri önemli bir yer tutmaktadır. Bu bakımdan bu döneme bakışa ilişkin farklara işaret etmek de yerinde olacaktır. Birinci seride Osmanlı İmparatorluğu'nun, 17. yüzyılda Doğu'yu epeyce geride bırakmaya başlamış Batı'nın medeniyetinden -daha çok geriye düşmemek için- taklit suretiyle bile olsa yararlanılmaya başlamasındaki gecikmeden bahsedilmiş ve bu hususta Rusya'nın daha atak davrandığına dikkat çekilmiştir. Lale Devri'nde ise III. Ahmet ve Sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Batı medeniyetinin “*zevk, süs ve gösterişle ilgili kısımlarında vurulmak*”la birlikte, bu medeniyetin “*ciddi yanlarına*” da ilgi gösterdikleri belirtilmekteydi. Ne var ki Lale Devri ile ilgili kısmın devamında daha “*milliyetçi*” bir anlatı devreye girmekte ve Osmanlı mimarisinin bu yüzyılda asaletini ve orijinalitesini kaybetmeye başladığı işaret edilmekte, “*Fransız imparatorluk üslubu*”nun Osmanlı mimarisine yaptığı tesirden bahsedilmektedir. Osmanlı yüksek sınıfının sefahat hayatına dalması da Lale Devri'ne ilişkin anlatıda yer alan bir diğer husustur. Devletin çöküşe geçmesiyle birlikte ortaya bir karamsarlık çıkmış ve tıpkı Selçuklu'nun son zamanlarında olduğu gibi Osmanlı şiiiri fazlasıyla tasavvufa gömülmeye başlamıştı.⁸⁰ Yeni seride ise Lale Devri'ne daha olumlu bir yaklaşım görülmektedir. Bu devir bir “*Avrupa'ya yakınlaşma devri*” olarak tanımlanmış ve kültürel alandaki gelişmelerden görece ayrıntılı olarak ve olumlayıcı bir havayla bahsedilmiştir. Bununla birlikte halka pahalıya mal olan eğlencelere yeni seride de işaret edilmiştir.⁸¹ Patrona Halil İsyanı'na bakış ise dikkate değer bir farklılık göstermektedir. İlk seride Patrona Halil İsyanı'nda Halil'in etrafına fakirlerin toplandığı ve yüz yirmiyi aşkın köşkün “*toplumsal isyanlarda*” çokça görüldüğü üzere barbarca hareketlerle üç günde yıkıldığı belirtilmekle birlikte, ilim ve öğretime ait işlere, örneğin matbaaya hiç dokunulmamasından bahisle bu hareketin aslında bağınazlıktan çok iktisadi sebeplere dayandığı fikri öne sürülmekteydi.⁸² Yeni seride ise fakir kesimin İbrahim Paşa'nın siyasetinden hoşlanmamasının yanı sıra İran karşısında alınan yenilgiye sadrazamın gerekli reaksiyonu göstermemesi isyan hareketinin başlamasında önemli hususlar olarak gösteriliyor, konuya ilişkin fazla ayrıntıya girilmeksizin, isyanın 18. asrın ilk yenilik hareketlerini duraklattığı belirtiliyordu.⁸³ Burada, yenileşme yanlıları ile

⁷⁹ *age.*, s. 120, Mansel ve diğerleri, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s. 97-99.

⁸⁰ *Tarih III*, s. 147-151.

⁸¹ Mansel ve diğerleri, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s. 119.

⁸² *Tarih III*, s. 155-156.

⁸³ Mansel ve diğerleri, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s. 119-121.

karşıtları arasındaki mücadele şeklinde olayların sunumu dikkate değerdir. Nitekim daha sonra I. Mahmud gibi açık fikirli, yenilikçi bir padişahın sonra gelen III. Osman zamanında “*yeniliklere karşı bir düşmanlık başladığı*” saptanmak suretiyle, bu mücadelenin bir diğer safhasına işaret edilmiş oluyordu. 18. asrın en önemli ıslahatçısı olarak gösterilen III. Selim ise, “*bir insan kalabalığından başka bir şey olmayan*” Osmanlı ordusunu Avrupa modelinde dönüştürmeye çalışmıştı. Ne var ki yeniçeriler ve ulemeden oluşan ve “*dini vasıta eden bu muhafazakâr kuvvetler, Batı kültürüne yönelmeyi dinden çıkmak manasına alarak*” isyan hazırlamışlardı. Sonuçta imparatorluğun kurtarılması için atılan bu adım da “*yalnız kendilerini düşünen koyu cabiller yüzünden*” boşa gitmişti.⁸⁴ Bu anlatı, ilk serideki anlatıma göre daha kısa olmakla birlikte onunla uyumludur. İlk seride de yeniçeri ve ulema gericiği, III. Selim’in reformlarını baltalayıcı temel etken olarak gösterilmiştir.⁸⁵

Güzel sanatlar alanında da bu seride de Osmanlı’da klasik mevhmunun silinmeye yüz tuttuğu ve Batı tesiri altına girildiği belirtilmekteydi.⁸⁶

19. yüzyıldaki Osmanlı modernleşmesine ilişkin değerlendirmelere bakıldığında, bunların yine eleştirel bir mahiyet taşıdıkları görülmektedir. Bununla birlikte bu sürecin olumlu taraflarının da altı çizilmekteydi. İlk seride bu hareketlerin tasvirinde daha mesafeli bir tutumun benimsendiği görülmektedir. Örneğin II. Mahmud reformlarının padişahın despotluğunu arttırıcı mahiyette olduğu belirtilmekte, Tanzimat Fermanı içinse “*Hıristiyan tebaanın haklarının arttırılması ve genişletilmesi yönünde bir hareket*” denmektedir.⁸⁷ Yeni seride ise hükümdar ile tebaa arasındaki ilişkileri gösteren ilk yazılı vesika olmasının önemine dikkat çekilmekte ve bu fermanla padişahın kendi kuvveti üzerinde bir kanun kuvvetini tanıdığı saptanmaktaydı.⁸⁸ ıslahat Fermanı’na bakıldığında her ikisi seride de bu fermanın ilanında dış etkilere dikkat çekildiği görülmektedir. Yine her ikisi seride de Tanzimat Fermanı’nda Hıristiyanlara verilmiş olan hakların bu fermanla genişletildiği yazılmıştır.⁸⁹

I. Meşrutiyet’in ilanı için yapılan faaliyetlerde Yeni Osmanlıların ve Mithat Paşa’nın önemlerine her iki seride de dikkat çekilmiştir. Yine her iki seride de, Yeni Osmanlılar arasında meşrutî idareye geçilmesi durumunda devletin kurtulacağına dair safça bir inanç olduğuna yönelik eleştiriler getirilmiştir.⁹⁰

⁸⁴ *age.*, s. 122-124.

⁸⁵ *Tarih III*, s. 193-197.

⁸⁶ Mansel ve diğerleri, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s. 121, 128.

⁸⁷ *Tarih III*, s. 208, 240.

⁸⁸ Mansel ve diğerleri, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s. 168.

⁸⁹ *Tarih III*, s. 247, Mansel ve diğerleri, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s. 170.

⁹⁰ *Tarih III*, s. 254-256, Mansel ve diğerleri, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s. 170-172.

Meşrutiyet idaresine son veren Abdülhamid dönemi, birinci seride gerici, hürriyetleri kısıcı karakteriyle anılmış ancak Yıldız Sarayı'nın eski padişahların dönemlerine nazaran daha az müsrif ve zevke düşkün olduğu da belirtilmişti. Bu dönemde çeşitli unsurların imparatorluktan ayrılma isteği göstermelerinin yanı sıra, Avrupa sermayesinin imparatorlukta elde ettiği imtiyazlara da değiniliyordu. Yeni seride izlenen anlatım da bu anlatıma yakın olup oldukça olumsuz bir bakışı yansıtıyordu.⁹¹

Meşrutî idarenin yeniden yürürlüğe girmesi için yapılan hareketlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin rolüne iki seride de doğal olarak yer verilmiştir; ancak ilk seride Mustafa Kemal'in faaliyetlerine daha çok yer ayrıldığı görülmektedir. İlk seride II. Meşrutiyet döneminde fırka kavgalarının eksik olmadığı ve ayrılıkçı hareketlerin Müslüman unsurlar arasında da baş göstermesiyle İttihatçıların Türkçülük fikrine daha çok önem verdikleri belirtilmektedir. Bununla birlikte İttihatçılar da reform konusunda yeterince başarılı olamamışlardı. Çünkü çeşitli milletleri idare etmede bocalayan İttihatçılar, "idare-i maslahatçı" bir tutum izlemekteydiler. Bu konuda sonuç olarak şöyle yazılmıştı: "Bilgi ve tecrübe eksikliğinden, Osmanlı memleketleriyle Avrupa'nın durumu ve dünyanın gelişme cereyanları konusundaki bilgisizlikten doğan bu kararsızlık, İttihat ve Terakki'nin ciddi bir iş görmesine engeldi."⁹² Birinci Dünya Savaşı'na girmekte de İttihat ve Terakki yönetimi acele etmişti. Bu hususta Mustafa Kemal'in yazdığı raporlarda söz konusu yanlışı tespit ettiği ifade ediliyordu. Osmanlı Ordusu'nun Dünya Savaşı'ndaki harplerinde Mustafa Kemal'in yaptıklarına da özel olarak yer verilmişti.⁹³ Yeni seride ise İttihatçıların Türkçülüğü benimsemekle beraber Osmanlılık ve İslamlık ideolojilerini imparatorluğu kurtarma düşüncesiyle bir süre daha vasıta olarak kullandıkları fikri benimsenmişti. İttihatçıların istediklerini tam olarak yapamamaları ise sadece bilgi ve tecrübe eksikliklerine değil, zamanın şartlarına da bağlanmış, bu konudaki eleştirel yorum ciddi biçimde yumuşatılmıştı: "İttihat ve Terakki programını gerçekleştirmek için gereken vakti bulamadı, dâhili isyanlarla uğraşmak ve büyük çapta harplere girişmek zorunda kaldı."⁹⁴ Daha çarpıcı olansa, Birinci Dünya Savaşı gibi son derece önemli gelişmelerin yaşandığı bir olaydan hemen hiç bahsedilmemesidir.

İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerinin anlatılmasından sonra, 19. yüzyıldaki kültür hareketlerini değerlendiren ayrı bir kısım, yeni serinin bu cildinde yer almaktadır. Burada dört ayrı bilgi ve ruhta insan yetiştiren eğitim kurumlarının varlığı, mimarî alanda millî orijinalitenin yokluğu gibi hususlar eleştirilmekle birlikte, genel olarak dil ve edebiyat alanındaki hareketlerin olumlu bulunduğu

⁹¹ Tarih III, s. 290-294, Mansel ve diğerleri, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s. 172-173.

⁹² Tarih III, s. 303-304.

⁹³ *age*, s. 305-310.

⁹⁴ Mansel ve diğerleri, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s. 173.

görülmektedir.⁹⁵ Bu da yukarıda belirttiğimiz gibi, modernleşmeci hareketlere yönelik eleştirmenin ötesinde onların katkılarını ortaya koyan anlayışın kitaplara yansımalarıyla ilgilidir.

Son olarak İstiklal Harbi ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin ele alındığı son ciltlere bakabiliriz. Yeni seride bu cildi aynı zamanda Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü de yapan Prof. Enver Ziya Karal kaleme almıştır. İlk seride Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı'nın nasıl bir durumda olduğu, Mustafa Kemal'in Büyük Nutku'ndan uzun alıntılarla tasvir edilmektedir. Bu da *Nutuk*'un tarih yazımına etkisini açıkça göstermektedir. İstanbul'da padişah ve devlet adamlarının durumu anlatılırken de *Nutuk*'taki anlatıya oldukça benzer ifadelerin tercih edildiği görülmektedir. Buna göre İstanbul'da da bazı namus ve hamiyet sahipleri mevcuttu; ancak bu kişiler "*bu elemli durumu değiştirmeye çalışabilecek anlayış, azim, yiğitlik ve kudret sahibi(bi)*" değillerdi. Padişah ve çevresi içine, yine çok sert ifadeler kullanılmaktaydı. Bu koşullar altında bile Türk milletinin "*yaralı, yorgun, fakat canlı ve ümitvar*" olduğu belirtilmekte ve geçmişten beri "*tarihin seyrini değiştiren, dinleri, medeniyetleri ellerinde oynatan*" Türk milletinin sahip olduğu olağanüstü kudretin çeşitli kahramanlarda vücut bulduğu okuyucuya hatırlatılmaktaydı. Bu kez de Türk kudreti kahraman Mustafa Kemal'i tarih sahnesine çıkarmıştı. Daha sonraki kısımda, Atatürk'ün kariyeri, hem Dünya Savaşı öncesi hem de Dünya Savaşı sırasında yaptığı hizmetler anlatılmaktadır. Bir önceki ciltte Atatürk'ün Şam'da kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik'teki şubesinin, Atatürk'ün tekrar Suriye'ye dönmek zorunda kalması sebebiyle ve bu ismin daha duyulmuş olmasını göz önünde tutarak daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak Terakki ve İttihat adı altında faaliyet göstermesi kararına vardığı belirtilmekteydi. Ne var ki dördüncü ciltte bu durum biraz tersine dönmüş gibidir. Atatürk'ün Makedonya'ya tayinini sağladıktan sonra askerî görevini yapmanın yanı sıra, kendisinin kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin yerine geçen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde de faaliyet gösterdiği ifade edilmekteydi. Pek az zaman sonra da Meşrutiyet ilan edilecekti. Bu anlatıma bakıldığında, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin İTC'ye katılmasından çok İTC'nin Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin yerine geçtiği anlamı çıkmaktadır. Dolayısıyla verilen bilgiler biraz çelişik gözükmektedir.⁹⁶

Yeni seride takip edilen anlatım, ilk seridekine bazı bakımlardan benzemektedir; ancak bu kez kullanılan ifadeler daha "*mütevazı*"dir, Mustafa Kemal, bağımsızlığın kazanılması için dağınık cemiyetleri tek bir hedef çerçevesinde toplayan bir şef olarak tasvir edilmekte, başarının bu liyakate sahip bir şefe ve "*onunla birlikte çalışma(ya)*" bağlı olduğu belirtilmekteydi. Dolayısıyla liderle birlikte çalışanlara da bir yer açılmaktaydı. Daha sonra ise, eski serideki

⁹⁵ *age.*, s. 175.

⁹⁶ *Tarih III*, s. 298, *Tarih IV: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 8-27.

gibi Atatürk'ün yaptığı hizmetler anlatılmaktaydı. Fakat bu sefer Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nden hiç bahis yoktu. *Nutuk*'tan uzun alıntılar da yapılmamıştı.⁹⁷

İlk seride Millî Mücadele'ye ilişkin kısımda Mustafa Kemal'in rolü rakipsizdi. Bununla birlikte başta Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü olmak üzere, önemli hizmetleri olmuş bazı komutanların isimleri anılmaktaydı. Ayrıca Ali Fuat Paşa ve Rauf Orbay bazı eleştirilere uğramakta, Kazım Karabekir'in Doğu'da gerçekleştirdiği başarılı askerî harekâtlar silik bir şekilde anlatılmaktaydı.⁹⁸ Birinci İnönü Muharebesi'ne ilişkin olarak "*bağımsızlık tarihimizde bir dönüm noktasıdır*" ifadesi kullanılırken, II. İnönü Muharebesi için İnönü'nün başarısı üzerinde durulmakta ve Atatürk'ün İnönü'ye milletin makus talihini yendiğini söylediği telgraflaşmaları bu muharebeyle ilgili başlığın sonunda yer almaktaydı. Sakarya Savaşı'nın nasıl zor şartlar altında kazanıldığını anlatan sonraki kısımlarda, savaşın Türkler lehine sonuçlanma olasılığı yok gibi görüldüğü halde, Yunan tarafında olmayan çok önemli etkenlerin Türk tarafında yer aldığı belirtilmekteydi. Bunlar:

*"Mustafa Kemal gibi bir askerlik dehası, Mustafa Kemal gibi çelik bir irade, Fevzi ve İsmet Paşalar gibi savaş meydanlarında büyük kataların senk ve idaresinde yetişmiş büyük kumandanlar ve Kazım, Şükrü Naili, Kemaleddin Sami, Fahreddin, İzzeddin, Derviş ve benzeri gibi kumandanlar, ölümü hiçe sayan subaylar ve nihayet ordunun esaslı kitlesini oluşturan Türk milleti gibi bir cevher"*⁹⁹

idi. Görüldüğü gibi kazanılan zaferde, belli bir hiyerarşiyle çeşitli paşaların rollerine değinilmişti. Ancak tıpkı Büyük Taarruz ve Lozan Antlaşması'na ilişkin kısımlarda olduğu gibi Mustafa Kemal'in konumu rakipsizdi. Bununla birlikte Büyük Taarruz'da Fevzi ve İsmet Paşaların rolüne, Lozan'da İnönü'nün başarısına dikkat çekilmişti. Oldukça ilgi çekici olan bir diğer husus, Lozan'ın anlatılmasından sonra Mondros ve Sevri bir tarafa, Mudanya ve Lozan'ı bir tarafa koyan karşılaştırmaydı. Kuşkusuz burada Atatürk ve İnönü'nün başarıları karşısında İstanbul Hükümetleri'nin ve Mondros'ta Rauf Bey'in başında olduğu delegasyonun başarısızlığına işaret edilmek istenmişti.¹⁰⁰

Yeni seride Millî Mücadele'nin anlatımı yine daha özet bir şekildedir. Öncelikle Atatürk henüz Samsun'a çıkmadan önce başlayan örgütlenmelere değinilmesi önemlidir. Bu seride de çeşitli komutanların hizmetlerinden bahseden kısımlar vardır; ancak Atatürk-İnönü-Çakmak üçlüsü yine en ön plandadır. Çeşitli komutanlara yönelik eleştirel tutum bu kez söz konusu

⁹⁷ Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945, s. 1-14.

⁹⁸ *Tarih IV*, s. 27-74.

⁹⁹ *age.*, s. 74-83, 97-98.

¹⁰⁰ *age.*, s. 110-131.

olmadığı gibi Mondros üzerinde de durulmamıştır. Bunun Karabekir ve Orbay'la buzların erimesi sürecinin bir parçası olduğu düşünülebilir. Burada en ilgi çekici olan kısım, kuşkusuz İnönü'ye verilen roldür.¹⁰¹ Birinci ve İkinci İnönü zaferlerinin önemine değinildikten sonra İkinci İnönü zaferinin “*üstün bir iman*”ın yanı sıra “*dâhice bir sevk ve idare*”yle de kazanıldığı belirtiliyordu. Sakarya Savaşı'nda ise Gazi Mustafa Kemal, “*Sakarya Kabramanı*” olarak en üst konuma yerleştirilmişti. Mudanya Mütarekesi'nde kazanılan başarıya İsmet İnönü'nün “*çelik iradesiyle*” sağlanmıştı. İnönü döneminde Lozan Antlaşması konusunda da tıpkı İnönü Muharebeleri konusunda olduğu gibi İnönü'ye ayrıcalıklı bir yer ayrıldığı görülmektedir. Bu anlayışı yansıtır biçimde kitapta İnönü “*Lozan Kabramanı*” olarak anılmakta ve Lozan'da kazanılan zaferin, yaratılan mucizenin “*Türk milletinin şeflerine olan güveni ve Gazi ile General İsmet'in aralarında mevcut düşünce, görüş ve anlayış birliği*” sayesinde elde edildiği yazılmaktaydı.¹⁰²

Birinci seride yapılan devrimler ve bu atılımların ortaya çıkardığı “*Türk Mucizesi*” ayrıntılı biçimde anlatılmaktaydı. Cumhuriyet'in ilanından sonra, millet bu olaylardan sevinç duyuyor olmasına karşın, o zamana değin görüşlerini saklamaya çalışan “*beş on kişi denebilecek kadar sınırlı bir politika zümresi*”nin dargın ve hoşnutsuz olduğundan ve bu mutluluğu bulandırmaya çalıştıklarından söz ediliyordu.¹⁰³ Terakkiper Cumhuriyet Fırkası'ndan da eski İttihatçıların içinde olduğu bir nifak hareketi olarak bahsedilmekteydi. Partinin savunduğu görüşlerin gericiliğe prim verici olduğuna da değinilmekteydi.¹⁰⁴

Bunların dışında belirtmek gerekmektedir ki, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde ve sonrasındaki devrimlerde Atatürk'ün nutuklarından bolca alıntılar yapılmaya devam edilmekteydi.

Yeni seride de Cumhuriyet'in ilanı ve sonraki süreç hakkında Atatürk'ün nutuklarından alıntılar yapılarak benzer tarzda bilgiler verilmekteydi. Ancak bu sefer, Cumhuriyet'in ilk yıllarında muhalif saflara geçen paşalar unutulmamıştı. Yine adları verilmemek suretiyle muhaliflerden “*cumhuriyetçi geçinenler*” diye bahsediliyordu. Paşalar bu noktada eleştiriden kurtulamamışlardı. Serbest Cumhuriyet Fırkası ve dolayısıyla kurucuları da eleştirilerden nasiplerini almışlardı. Zira parti gericilerin aleti olarak kullanılmak istenmişti ve partinin

¹⁰¹ Bu husus İnönü döneminin şartlarını yansıtmakta olup İnönü'nün başarılarına ilişkin kısımlar, örneğin Karal'ın eserinin 1950 sonrası baskılarında bu ağırlıkla yer almayacaktır. Bkz. Celal Metin, *Türk Tarih Tezi ve Tarih Ders Kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1923-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s. 110.

¹⁰² Karal, *age.*, s. 4-95.

¹⁰³ *Tarih IV*, s. 154-155.

¹⁰⁴ *age.*, s. 190-192.

bazı üyeleri CHP'nin sadece devletçilik siyasetine değil; fakat tüm ilkelerine saldırıyorlardı.¹⁰⁵

Konumuzla ilgili önemi bakımından, yapılan inkılâplar bahsinde yer verilen “Türk Tarih İnkılabı”na ilişkin yazılanlara yer vermek de gereklidir. Bu kısımda Osmanlı döneminde tarih kitaplarında sadece İslam ve Osmanlı tarihlerinin okutulduğu ve Türklerin geçmişte yaptıkları büyük işlerden ve kurdukları medeniyetlerden hiç bahsolunmadığı belirtilerek, eski tarih anlayışı eleştiriliyordu. Türkiye Cumhuriyeti bu anlayışı değiştirmek istemiş ve “*her alanda olduğu gibi, tarih alanında da milli benliğine dayanmak ihtiyacını*” duymuştu. Yeni tarih görüşü üç noktaya istinat ediyordu. İlk olarak Türk milletinin anayurdu Orta Asya’ydı. Türk milleti dünyanın en eski milleti olup, en eski medeniyetleri kurmuş ve yaymışlardı. İkinci olarak dünyanın çeşitli yerlerinde anarşi içinde kalmış insan topluluklarına, kurduğu yüzlerce devletle Türkler nizam götürmüşler ve medeniyetlerinden onları faydalandırmışlardı. Üçüncü olarak Türk milleti en zor şartlar altında, İstiklal Harbi’nde gösterdiği mucizevi başarıyla, “*yeni devirlerinde de, misilsiz bir yaşama kudret ve kabiliyet(ine)*” sahip olduğunu göstermişti.¹⁰⁶ Görüldüğü gibi, Türk Tarih Tezi’nin sahip olduğu siyasî hedeflerden vazgeçilmiş değildi.

Son olarak İnönü’nün II. Dünya Savaşı şartlarına rağmen “*inkılapçı ruhu ve iradesiyle*” iç siyasette girilmiş olan “*yapıcılık*” faaliyetlerini devam ettirdiği ve eğitim, bayındırlık ve ziraat alanlarında yeni abideler dikilmesini ve yeni başarılar kazanılmasını sağladığı belirtiliyor; yine harp sırasında izlediği başarılı dış siyaset sebebiyle, bu başarıda, tarihin onun büyük adını daima ön planda kaydedeceği ifade ediliyordu.¹⁰⁷

Sonuç ve Değerlendirme

Atatürk döneminde, Türk ulusunun sadece savaşçı bir kavim olarak gösterilmesine ve Batı’daki ana akım tarih yazımında adeta tarihsizleştirilmesine karşı zaten var olan tepkinin etkisiyle ve millî kimlik inşasında yararlanmak amacıyla, yeni bir tarih görüşü geliştirme çabalarına girişildi. Bu çalışmalarla, hem Türklere ilişkin önyargılar yıkılmak ve Anadolu üzerinde hak iddia eden rakip milliyetçilikler alt edilmek isteniyor hem Türk imajı olumlu yönde değiştirilmeye çalışılıyor hem de yeni rejimin milliyetçi hedefleri doğrultusunda Türk ulusuna büyüklüğünü anlatacak bir tarih anlatısı geliştirilmeye çabalanıyordu. Atatürk bu konuyla bizzat ilgilenmiş ve kendisinden önce bu konuda ortaya atılan kimi görüşlerden amaçları doğrultusunda yararlanarak bir

¹⁰⁵ Karal, *age.*, s. 103, 118-119.

¹⁰⁶ *age.*, s. 141-142.

¹⁰⁷ *age.*, s. 181-182.

senteze varmak istemişti. Bu çabaların bazı bakımlardan benzeri, Avrupa’da millî bilincin uyanmaya başladığı dönemlerde görülmüştü ve yeni milliyetçi akımlarda da “kadimlik miti”¹⁰⁸ne başvurulduğu bilinmektedir. Ancak Atatürk’ün iddiası önyargıları yıkmanın da ötesine ulaşıyor, Batı medeniyetinin temellerini atan ulus olarak görülen ve bu sebeple Avrupalı entelektüeller arasında büyük sempati kazanmış Yunanların konumuna talip olunuyordu. Atatürk metodik olarak, Batı’daki ana akım tarih yazımında büyük medeniyetlerin ortaya çıkışına dair henüz bir muamma olarak görülen noktalarda, özellikle sorunun çözümünün Asyalı bir kavimle ilişkili olduğu düşünüldüğünde, Türkleri sahneye çıkarıyor ve oraya medeniyeti götüren kavmin Asya’dan gelen Türklerden başkası olmadığını söylüyordu. Böylece, söz konusu kavmin Türkler olup olmadığını araştırma ve Türkleri Batılı kavimlerle dolmuş medeniyet sahnesine çıkarma yolu da açılmış oluyordu. Ancak bu görüş daha araştırmaların başından itibaren reddedilemez bir gerçek olarak sunulmuştu. Türkler tüm büyük medeniyetlerin kurucuları olarak tasvir ediliyor ve beyaz ırktan olmayan uluslara karşı geliştirilen önyargıları Türkler açısından kırmak için, Türklerin de beyaz ırktan olduğu ispatlanmaya çalışılıyordu. Bu konuda yabancı uzmanlardan da yardım istenmişti; ancak uluslararası bilim camiası ortaya atılan tezleri bilimsel ve ikna edici bulmadığı gibi, Tez, içeride de hem bilimsel hem de ideolojik gerekçelerle itirazlarla karşılaşmıştı. Bazıları Tez’de ırklar faslına ayrılan yerlerden ötürü Tez’e olumsuz yaklaşırken sağ-milliyetçi akımlar da düşüncelerini yaymak için Tez’e yönelik birçok itirazlarına rağmen bu kanaldan faydalanıyorlardı. Anadolu’cu akımlar önceliğin Asya tarihine değil Anadolu’daki Türk tarihine verilmesi taraftarıydılar.¹⁰⁹ Atsız her milleti Türk yaptığını düşündüğü bu görüşün Türklüğü bir imtiyaz olmaktan çıkardığını düşünüyordu.¹¹⁰ Togan ve Köprülü gibi bilim insanları ise Tez’in bilimsel açıdan temelsiz olduğunu düşünüyorlardı. Daha fazlası, Kemalistler içinde dahi Tez’in sorunları olduğuna inananlar az değildi. Milliyetçilik açısından ulusal tarihin ve okullardaki tarih eğitiminin önemi düşünüldüğünde, bu alanın yeniden düzenlenmesi gerektiği fikri, bu sebeplerle, İnönü döneminin başından beri gündemdeydi. İngiliz Maslahatgüzarı James Morgan’a göre, Atatürk de 1937’ye gelindiğinde, Anadolu’daki uygarlıkların eserlerinin ortaya çıkarılmasına ve korunmasına yapılacak katkılarının kültürel propaganda açısından daha etkili olacağı kanaatine varmıştı. Ne var ki Atatürk’ün Türk Tarih Tezi eksenindeki araştırmalardan vazgeçilmesi gerektiğine dönük bir talimatına ulaşılmış değildir.

¹⁰⁸ Bülent Bilmez, “Şemsettin Sami Frasherî’nin Bazı Metinlerinde Arnavut ve Türk ‘Biz’inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri”, *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbul’unda Modern Edebi Kültür*, Yay. Haz. Mehmet Fatih Uslu ve Fatih Uluğ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 397.

¹⁰⁹ Anadolu’cuların görüşleri için bkz. Metin Çınar, *Anadoluculuk ve Tek Parti: CHP’de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 80-94, 209-210.

¹¹⁰ Atsız, agm., s. 6.

Yine de Morgan'ın görüşü, ortaya çıkan yeni eğilimi saptaması bakımından kritik bir öneme sahiptir.

Hem Türk Tarih Tezi hem de Türk Dil Tezi, Atatürk'ten kalan miraslar olarak görülüyorlardı. Ayrıca oluşturulan yeni tarih görüşünün hedefleri, Kemalist entelektüeller ve devlet adamlarınca geniş ölçüde paylaşıyordu. Üstelik bu tezleri savunmada kurumsal düzeyde de bir hayli ileri gidilmişti. Bu sebeple İnönü döneminde izlenen genel politikaya bakıldığında, Türk Tarih Tezi'ne yapılan atıfların zamanla azaltıldığı, onda aşırı bulunan görüşlerin törpülediği, onun ortaya çıkışının önyargılara bir tepki olarak okunması gerektiğine dair görüşlerin dile getirildiği görülmektedir. Gerek sahip olunan siyasî hedeflerin büyük ölçüde korunması gerekse bu kadar iddialı girilen bir projeden yapılacak ani vazgeçişin ortaya çıkaracağı güvensizlik, adımların yavaş yavaş atılmasını beraberinde getirmiş görünmektedir.

Yapılan değişiklikler, milliyetçi ve Batıcı amaçlar korunmakla birlikte, Tez'in aşırı taraflarının törpülenmesi ve Anadolu'nun eski uygarlıklarının eserlerinin ortaya çıkarılması ve kültürel propagandada bu yöne ağırlık verilmesi ekseninde ortaya çıkmıştı. Geçmişe ilişkin mitik milliyetçi anlatının bir ölçüde terk edilmesi süreciyle, Batı medeniyetinin temeli olarak görülen Antik Yunan ve Roma uygarlıklarının ruhunu yansıtan klasiklerin çevrilmesine yönelik hümanist akımın güç kazanması süreci paralel olarak ortaya çıkmıştır. Burada temel görüş, tıpkı Batı'da Rönesans döneminde olduğu gibi antikite ruhuyla milli ruhu besleyerek yaratıcı bir sentez ortaya çıkarmaktı. Bu sebeple Antik Yunan ve Roma dönemine dair hafriyata da önem verildi. Bir başka sorun alanı, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eleştirel tarihin, bu özellik bir ölçüde korunmakla birlikte, yerini tarihsel sürekliliği kuran, daha açık bir ifadeyle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ve Osmanlı'daki modernleşme faaliyetlerine daha çok eğilen bir tarih yazımının almasına dairdi. Bu sebeple henüz 1941'de İnönü TTK'ye talimat vermiş bulunuyordu. Kongre çalışmalarından da anlaşılacağı üzere, müstakil bir çalışma sahası olarak Osmanlı tarihine verilen önem giderek artmıştı. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra güçlenen milliyetçi-muhafazakâr akımların etkisi de, bu sürece yansımaktaydı.

Tarih kitaplarına bakıldığında, Cebesoy'un söylediğinin aksine, İnönü dönemindeki lise ders kitaplarının daha kronolojik, iddiasız ve kuru oldukları söylenebilir. Bu da sırf anılara dayalı olarak görüş geliştirmenin ne derece hatalı olduğunu bir kez daha göstermektedir. İkinci olarak İslam tarihine ve Türklerin İslamiyet'e geçişlerine dair anlatının, Mansel'in Batıcı eğilimlerine rağmen muhafazakâr kesimin kabullerine çok daha uygun bir çehreye büründürüldüğü saptanmalıdır. Ciltlerin tamamında görüldüğü üzere, olaylar eski seriye nazaran çok daha kısa verilmişlerdir. Bu, Osmanlı tarihi ve modernleşme serüveni için de geçerlidir. Ancak modernleşme çabalarında Cumhuriyet öncesinde

gerçekleştirilen başarılarla daha olumlu bir bakış sunulduğu ve o nesillerin sahip oldukları zorluklara da işaret edilerek eleştirilerin daha ılımlı hale getirildiği görölmektedir. Modernleşme gayretlerinde daha önce yer verilmeyen bazı ayrıntılardan da -kısa da olsa- bahsedildiği dikkat çekmektedir. Böylece Türk modernleşmesi, uzun süren bir mücadelenin sonucu olarak sunulmaktadır.

İstiklal Harbi ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ilişkin anlatılarda ise paralellikler çok olmakla birlikte, Atatürk'ün ileri sürdüğu bazı görüşlere yeni seride yer verilmemiş, İnönü'nün rolü ilk seriye nazaran bir hayli ön plana çıkarılmıştır. Orbay ve Karabekir gibi kuruluş yıllarının muhalif isimleriyle buzların erimesinin etkisiyle olsa gerek, bu isimlere yönelik eleştirel tutum bir ölçüde zayıflamıştır. Ancak isimleri verilmeksizin muhalefetleri de eleştiriye konu olmaktan kurtulamamıştır. İnönü döneminin genel havasıyla uyumlu bir biçimde, İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı sırasındaki iç ve dış siyaseti de, ilgili ciltte övölmüştür. Bu ise, DP dönemiyle birlikte ortadan kalkacak, geçici bir anlatıyı oluşturmaktaydı.

Kaynaklar

- ARI Başar (2013), "Religion and Nation-Building in the Turkish Republic: Comparison of High School History Textbooks of 1931-41 and of 1942-50", *Turkish Studies*, V: 14, No: 2.
- Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III* (1994), Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar "Özel İşaretleri, Uyarıları ve Düştüğu Notlar ile"- Yabancı Dillerdeki Kitaplar* (1985), Der. Gürbüz D. Tüfekçi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Atatürk'ün Söylen ve Demeçleri I* (2006), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV* (2006), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- ATSIZ [N.] (1941), "Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır?", *Çınaraltı*, S: 1.
- AYDA Adile (1991), *Sadri Maksudi Arsal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- AYTÜRK İlker (2006), "Türk Dil Milliyetçiliğinde Batı Meselesi", *Doğu Batı*, S: 38.
- BİLGİN Ülker Banguoğlu (2012), *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Fikir Adamı: Tahsin Banguoğlu*, Geniş Kitaplık, İstanbul.
- BERLIN Isaiiah (2016), *Akıntıya Karşı: Fikirler Tarihi Üzerine Denemeler*, Çev. Emre Erbatır, Profil Yayıncılık, İstanbul.
- BİLMEZ Bülent (2014), "Şemsettin Sami Frasher'i'nin Bazı Metinlerinde Arnavut ve Türk 'Biz'inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri", *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbulu'nda Modern Edebi Kültür*, Yay. Haz. Mehmet Fatih Uslu ve Fatih Uluğ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları* (2010), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara.

- British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers From The Foreign Office Confidential Print, Part II [From the First to Second World War], Series B [Turkey, Iran and the Middle East 1918-1939]* (2012), Volume 34: Turkey (January 1936-December 1937), Ed. Bülent Gökay, ProQuest, Bethesda.
- BURKE Peter (2016), *Yeniçağ Avrupası'nda Diller ve Topluluklar*, Çev. Çağla Çakın, Işık Yayınları, İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir (1996), *Türklerin Ulûm ve Fünûn'ua Hizmetleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- COPEAUX Etienne (2000), *Tarih Ders Kitaplarında Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine (1931-1993)*, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- ÇAMBEL Hasan Cemil (2011), *Makaleler Hâtıralar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÇELİK Haydar Seçkin (2016), *İönü Döneminde Kemalizm: Değişim ve Süreklilik (1938-1950)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ÇINAR Metin (2013), *Anadoluculuk ve Tek Parti: CHP'de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇOKER Fahri (1983), *Türk Tarih Kurumu: Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dördüncü Türk Tarih Kongresi* (2010), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara.
- ERSANLI Büşra (2011), *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- GÜNALTAY Şemsettin (1937), "Açış dersi", *Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No.50, İstanbul.
- _____ (1938), "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi", *Bellekten*, C.2, S:7/8.
- _____ (1939), *Lise Kitapları Tarih I*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- GÜNGÖR Erol (2010), *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, 16. Basım, İstanbul.
- HAYİT Baymirza (2004), *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İĞDEMİR Uluğ (1976), *Yılların İçinden: Makaleler, Anılar, İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İkinci Türk Tarih Kongresi: Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler* (2010), Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara.
- İNAN Afet (2013), *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yeni Baskıyı Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Basım, İstanbul.
- KAFADAR Cemal (2010), *İki Cihan Aresinde: Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Çev. Ceren Çıkın, Birleşik Yayınevi, Ankara.

- KARAL Enver Ziya (1945), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- KOCAHANOĞLU Osman Selim (2005), *Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler*, Temel Yayınları, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ Mehmed Fuad (2015), *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Yay. Haz. Orhan Köprülü, Alfa Yayınları, İstanbul.
- KUSHNER David (2009), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*, Çev. Şevket Serdar Türet ve diğerleri, Kesit Yayınları, İstanbul.
- MAMAN Kamil (2014), *Kara Defter: Atatürk'ün Silah Arkadaşı İhsan Eryavuz Anlatıyor*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- MANSEL Arif Müfid ve diğerleri (1942), *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- _____ (1943), *İlk Çağ Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- _____ (1945), *Orta Çağ Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- MARDİN Şerif (2007), *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, 14. Baskı, İstanbul.
- MAZOWER Mark (2015), *Dünyayı Yönetmek: Bir Fikrin Tarihi*, Çev. Mehmet Morah, Alfa Yayınları, İstanbul.
- METİN Celal (1998), *Türk Tarih Tezi ve Tarih Ders Kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1923-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Mustafa Celâlettin Paşa (2014), *Eski ve Modern Türkler*, Çev. Ara Odabaşı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- ORAL Atilla (2013), *Atatürk'ün Sansürlenmiş Mektubu*, Demkar Yayınevi, İstanbul.
- PERİNÇEK Doğu (2014), "Sunuş", *Tarih I: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Reşit Galip (1982), "Türk Tarih İnkılâbı ve Yabancı Tezler", Ülkü (Seçmeler), Der: Cem Alpar, Zerrin Bayraktar, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını no: 190, Ankara.
- SANLI Ferit Salim (2010), *Türkçülük Akımında Din Olgusu Üzerine Aykırı Bir Yaklaşım: Hüseyin Nihal Atsız ve Fikirleri*, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- SHAW Stanford J. Ve Ezel Kural Shaw (2002), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey-Volume II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ŞENGÖR A.M. Celal (2015), *Dâbi Diktatör*, Ka Kitap, 9. Baskı, İstanbul.
- Tanzimat I* (1940), Maarif Vekaleti Yayını, Ankara.
- Tarih I: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941) (2014), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Tarih II: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)* (2005), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Tarih III: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)* (2014), Kaynak Yayınları, İstanbul.

- Tarih IV: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)* (2004), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- TEK Müfide Ferit (2002), *Aydemir*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- [TOGAN], [Ahmet] Zeki Velidi (1934), *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul.
- _____ (2012), *Hâtıralar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- TOPRAK Zafer (2012), “Darwinizm’den Ateizm’e Türkiye’de Tarih Eğitiminin Evrimi”, *Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Yönetimin Resmî Tarih Tezi* (1999), 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı (2011), “Türk Tarihi Yazılırken Atatürk’ün Alaka ve Görüşlerine Dair Hatıralar”, *Millî Tarih’in İnşası-Makaleler*, Haz. Ahmet Şimşek ve Ali Satan, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Üçüncü Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Tebliğler* (2010), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara.
- ÜSTEL Füsun (2008), *“Makbul Vatandaş”ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- WILLIAMS Haydn (2015), 18. Yüzyılda Avrupa’da Türk Modası: Turquerie, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- YALMAN Ahmed Emin (1957), *Berraklığa Doğru: Türk Demokrasisine ve Laikliğin Müsbet Bir Dini Anlayışta Tamamlanmasına Dair Düşünceler*, Hür Fikirleri Yayıma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1957.
- ZAPTÇIOĞLU Dilek (2012), *Yeterince Otantik Değilsiniz Padişahım: Modernlik, Dindarlık ve Özgürlük*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ziya Gökalp (2007), “Türk Medeniyeti Tarihi”, Kitaplar 1, Haz. Şevket Beysanoğlu ve diğerleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.